

CSEREMISZ TANULMÁNYOK.

(Második czikk).*)

II. Ige.

A cseremiszi igéket Reguly (a cseremiszi szógyűjteményében) az *aš*-végű infinitivusalakban, Castrén az *am* (*äm*) vagy *em* végű praesensbeli egyesszámi 1. személyalakban hozza föl; a mi az *aš* vagy *am*, *em* elhagyása után hátra marad, azt igetőnek tekintik. Az igető meghatározására alkalmasabb volna egy mássalhangzóval kezdődő igenévképző, a milyen p.o. a cseremiszi *mo*, *me* (l. NyK. III, 429.), mely a finn, mindig a valódi igetőhöz járuló *ma*, *mä*-nek felel meg. Így is többnyire csak ugyanazon igetők kerülnek elé, melyek az *aš* elhagyásával (p.o. *tol* : *tolmo*, *tolaš*, *pu* : *pumo*, *puaš*, *nal* : *nalme*, *nalaš*, *šüdür* : *šüdürmö*, *šüdüraš* stb.); nem ritkán azonban, ha a *mo*, *me* elhagyásával határozzuk az igetőt, ennek végén még egy önhangzó mutatkozik, mely az *aš*-sal meghatározott tön hiányzik: *ešteme* : *eštaš*, *poktumo* : *poktaš*, *koštumo* : *koštaš*, *tühüktömö* : *tühükt-aš*, *koškomo* : *koškaš*, *maleme* : *malaš*, *tarleme*; *tarlaš*, *čoklome* : *čoklaš*, *paleme* : *palaš*; szintegy a *maš* igenévképzőt elhagyva (l. III, 429.) kerülnek elé tökül *ile* (*ilemaš*, ellenben : *ilaš*), *olé*, *türlö*, *tovatle*, *orlo*, *orle*, *ušno*, *kušto*, *pote*, *pujru*, *mokto*, *jomuldo*, *rümbalge*, *čete*, *čoklo*, nem : *ol*, *türl*, *tovatl* stb., mint az *aš* elhagyásával. Hasonlóképen némely igéknek bővebb tőalakja mutatkozik, ha igetőnek vesszük az imperativus egyes-sz. 2. személyét (a Cs.m.-ban ezek

*) Idézeti rövidítéseink ezek: Cs.m. = Reguly cseremiszi mondatai (NyK. III. 99—139), a mondatok számával idézve; Cs.pr. = két oroszról cseremiszi fordított prédikáció (u.o. 139—152. ll.); Bbl. = Bibliafordítás; C. Castrén grammatikája; R. = Reguly.

találhatók: *engertekte*, *šolgo*, *pokto*, *ešte*, *vaške*, *koldo*, *püşte*, *tülö*, *sake*, *petere*, *tojo*, *onžukto*, *kučo*, *vučo*), vagy azon képzötelen és ragtalan igealakot, mely az önálló és ragozott verbum negativum mellett használtatik, úgy mint a finnben (ilyenekül a Cs.m.-ban fordulnak elé: *ólo*, *ešte*, *ešane*, *erše*, *vaške*, *pokto*, *peleşte*, *nöre*, *šinže*, *kondo*, *sere*, *tükale*, *puro*). Ezeknek némelyikében a végönhangzót pusztá ejtéskönyítőnek tarthatjuk ugyan, hogy ne kelljen p.o. *ušmaš*, *koškmo*, *poktmo*-félüket ejteni; de más részint van olyan is, melynek ilyen ejtéskönyítő koránt sem kellene (p.o. miért ne ejthetné a cseremisiz egész könnyűséggel ezeket: *malme*, *palme*, *ilmaš*, *ólmaš*, *potmaš*, *četmaš*, midőn nem csak ilyent számtalant ejt, hanem sokkal nehezebb mássalhangzó-csoportok ejtésétől sem riad vissza (p.o. *kšt*: *vakšteš*, *čk*: *čüčküdo* stb.). S hogy valóban az igező végén mutatkozó önhangzó többnyire eredeti, nem pusztá ejtéskönyítő, részint néhány a csuvas s tatárból kölcsönzött ige mutatja (p.o. *mokto*, *čete*, *pale*, *tarle*), melyeket a kölcsönadók is csak ily teljes, hátul önhangzós alakokban bírnak (makta, csuv. *moxta*, *čida*, *pala*, *tarla*), részint némely megfelelő finn igeének önhangzóvégűsége (p.o. *ile*-nek megfelel *f. elü*, *kondo*-nak *kanta*, az *onžukto*, *engertekte*, *tüňüktö*-beli *kto*, *kte* causativképzőnek a *f. tta*, *tüü*, p.o. *jüktö*, inf. *jüктаš* itatni = *f. juotta*, *šukto*, *šuktaš* elérni = *f. saatta*). Azonban, ha lehet is így némely cseremisiz igezők teljesebb alakjait meghatározni, az mégsem keresztülvihető valamennyi cseremisiz ige; mert nem ritkán a cseremisiz maga mutat föl rövidült igezőt, önhangzóval bővebb finn igező ellenében, p.o. *tol* (*tolaš*, *tolmo*) jöni = *f. tule*, *čoč* (*čočaš*, *čočmo*) születni = *f. synty*, *lekt* (*lektaš*, *lekmaš* e. h. *lektmaš*) kimenni = *f. lähte* stb., s másrészt az igező végönhangzója megint eltűnik p.o. többnyire a *šaš* nomen futuri képzője előtt (*pokto*: *poktšašluk* Bbl., de R.-nál mégis *poktēšašluk*, *eštešašluk*). Egyelőre tehát csak megjegyezzük magunknak a cseremisiz (az infinitivusi *aš* vagy praesensbeli *am*, *em* szerint meghatározott) igezők lehető végkopottságát, ha netalán más alakotani jelenségek magyarázatára szolgálhatna. Áttérünk most az igeképzésre.

A) Igezőből igező.

1) *-alt* (az infinit. *aš* előtt *-ald*; a praesens egyesszámi 1. szem. mindig *-aldam*, nem: *-aldem*), belszenvedő igezők képzője, a milyen a magy. *ód*, *öd* (v.ö. NyK. III, 159. 16.). Az *a* a képző

lényeges részének látszik, mert egytagú önhangzóvégű tők után sém hiányzik (*liald* lövődni, *liald* mintegy: levődni, míg p.o. a factiv *kt* képző közvetlenül járul ilyenekhez, p.o. *kü-kt* megérlelni, *šu-kt* elérni, *jü-kt* itatni) s csak két példában találjuk könnyű *u*, *ü* hangzóval felcserélve: *počuld* nyilni (*poč* nyitni) és *püčkuld* metsződni (*püčk* metszeni). Jelentése szerint rendesen kiható igetőkhez járul az *ald*, p.o. *aralald* megmentődni, menekülni: *aral-* megmenteni, *eriktald* (tisztítódni) tisztul, *ojrald* (elválasztód-) elvál, *oldalald* csalód-, *ilald* készítettetni (bőr), *udurald* vakaródz-, *kerald* ütőd-, *keškald* vetőd-, *kečald* akasztód-, *koštald* meritőd-, *kudakšald* levetközöd-, *kumald* behunyód-, *kumuktald* (ledöntőd-, fölfordítód-) fölfordul, *ledül*, *todolald* (leszakítód-), *toškald* v. *toškalald* tipród- (tiportatni), *törlatald* (megigazítód-), *megigazod-*, *tüngalald* kezdőd-, *pajlald* oszol- (osztód), *padeštald* aprítód-, *apróra* vágód-, *peterald* bezáród-, *piktald* megfojtód-, *pidald* bekötőd-, *puduratald* megzavaród-, *puštald* (megölőd-) megölet[ik], *moktald* dicsekedni (dicsérni magát), *mondald* elfelejtőd-, *felejtkezni*, *moškald* megmosód-, *jagald* dörgülőd-, *jamdelald* készülni-, *jastarald* kiürítőd-, *ürül*ni, *jongožald* örülőd-, *levedald* betakaródz-, *loktald* megrottód-, *romlani*, *löldald* emelőd-, *lugald* keverőd-, *lüald* lövőd-, *lümdald* neveztetni, *rüzald* rázódni, *vaštald* cserélőd-, *vozald* beíród-, *visald* mérőd-, *vursald* megszidatni, *sakald* akasztód- (felakasztani magát), *šežektald* megfreccsenteni magát, *šurald* megtaszítód-. — Néha azonban máris beható igetőkhez is járul az *ald* belszenvédő képző, némileg bővülködve (v.ö. a magyarban *készülőd-*, *tengőd-* féléket): *ernald* tisztulni (*ern* is az), *koľanald* elszomorodni, *koškald* száradni, *nörald* ázódni, *nužnangald* elszegényedni, *pengedemald* megerősödni, *peledald* virágozni, *pušlanald* gőzölögni, *pušald* megromlani, *jörlald* ledülni, *jöslanald* elfárasztani magát, *julald* megégőd- (*jul* égni), *jüksald* meghülni, *liald* mintegy: levődni (*li-* lenni, werden), *lüngald* himbálódni (magától), *šogolald* (mintegy: állód-) állíttatni, *četerald* megrázkodni, *čerlanald* megbetegedni. Ide tartoznak alkalmasint ezek is: *pomžald* fülébred, *piktezald* megakadni beszédben, hebegni, *püžald* izzadni, *volgald* fényleni, *šungald* alámerülni, melyeknek egyszerű igetőit nem találjuk elé Regulynál.

2) *-lt* (praes. 1. személye: *-ldam*) néhány példában mint g y a korító képző találkozik; egytagú önhangzóvégű igetökhöz köz-

vetlenül járúl, s az által különbözik az előbbi *alt*-tól, p.o. *luld*, ellenben *luald* lövöldni, v.ö. a magy. *lövöldözni* igében (= cser. *luld*) az egyező *ld* elemet; eléfordúlnak: *šuld* gyakran vetni, *luld* gy. löni, *kiskald* gy. dobni, *kild* gyakran v. mindenütt fekünni, *űpsald* mindenütt szagolni.

3) *alt*, az által az 1. alatti *alt*-tól különböző, hogy a praesens 1. személye *-aldem*, nem *-aldam*; a cselekvés egyszerűségét vagy kicsinyezését jelentő képző; a vele képzett igék jelentése Reguly szógyűjteményében „egyszer“ vagy „keveset, egy kicsit (немножко)“ által határozatnak meg: *optald* egyszer ugatni, *ko-kerald* egyet köhög (köhent), *tajald* egyszer hajlít, *törgöstald* egy. ugrani, *tükald* egy. illet, érint, *nűzald* egy. vakar, *počkald* egy. megráz, *saurnald* egy. megfordul, *sakald* egy. fölakaszt, *šonald* egy. gondol, *šurald* egy. taszít, szúr, *šulald* egy. lélekzeni, *četerald* egy. reszket (rezzen), *čevald* egy. csepeg (cseppen); — *urmužald* egy. vagy kicsit ordítani, *punald* egy. v. kicsit fon, *magerald* egy. v. kicsit bög (bödül); — *ašald* kicsit vágat, *ertald* kicsit tovább elmenni, *oškedald* k. előre lépni, *örkanald* k. hivalkodni, *kanald* k. megpihen, *kurgužald* k. szalad, *kuštald* k. tánczol, *šongemald* k. megvénni. — Ide számíthatók még ezen *ald*-féle igék (melyek praesense szintén *-aldem*), melyeknek jelentésében a képző értéke nincs különösen kiemelve, vagy egyszerű alapigéjük nem is használtatik: *kergald* fölgyürni (ruhaujjat), *kodald* v. *kudald* megbocsát (*kod* hagyni; v.ö. ném. sünden nachlassen), megszűnni (ázaz: abbahagyni); *niald* megczirogat, *ločkald* pattant, *čiald* festeni (tkp. induere, t. i. festéssel, *či* induere), *čigald* csiklándani; ennek: *terteškald* egy kicsit kerekíteni (*tertešk-* kerekíteni) csak tévedésből van a praesense *terteškaldem* helyett *terteškaldam*-nak írva.

4) *-al* (néha csak *-l*; praesens 1. személye mindig *-alam*, *lam*), úgy mint az előbbi az igecselekvés egyszerűségét jelentő képző: *aual* egyszer hajlít, *odoral* egy. vakar, *onžal* egy. néz (tekint, megpillant), *optal* egy. rakni, *kečkeral* egy. kiált, *kual* egy. ás, *kürl* (pr. *kürlam*) tépni, *temdal* egy. megnyom, *toškal* egy. lép, *nulal* egy. nyal, *podol* szörpent, *pual* egy. fú, *jöral* egy. gördül, *löldal* egy. emel (emelit), *rual* egy. vág (vágint), *saural* egy. fordít, *šűpsal* egy. húz, *čumal* megrug; *šűskal* (v. *šűskald* 3. szerint) fűtyent, *šűkal* (v. *šűkald* 3. szerint) egy. tol, taszít. Ezeknek: *šinžal* nyerít, *pial* hunyorít az egyszerű igéjük nincs használatban.

5) *-l* (praesense *-lam*, de az előbbtől különböző, hogy nincs előtte rendszeren *a* önhangzó), *gyakorító* képző; megfelel a finn gyakorító *ele*-nek: *eröktöl* melengetni, *eriktel* tisztítgat, *estel* csinálgat, *teveget*, *onžuktol* mutatgat, *oldol* gyakran fűteni, *orlol* gy. válni, *övertel* gy. örül, *uemdel* újítgat, *kormustul* markolgat, *kézzel* fog, *kumuktul* gy. ledönt, *küdürtel* (3. szem. praes. *küdürtel^{eš}* gyakran mennydörög), *taganlel* patkolgat, *tarvate* mozdítgat, *tarvanel* mozog, *tovatlel* esküdözni, *törlöl* egyenget, *tomustul* foltozgat, *nörtöl* gy. áztat, *paremdel* gyógyítgat, *poktol* gyakran hajt, *podortol* töreget, *pörömdol* beszélgelezget, *pördüktöl* gördítget, *pižiktol* ragasztgat, *puduratol* zavargat, *pušlanol* párolog, *pužarol* gyalulgat, *pužlol* gy. romlik, *pügürgöl* gy. hajlik, *jörüktel* gördítget, *julaldal* gy. égetni, *lavertal* gy. megsárosít, *ločkaldol* pattantgat, *šörlöl* gy. megjőzanolni. — Vannak még ide tartozható igék, melyekben a gyakorító érték nincs igen kiemelve, s melyek mellett az egyszerű igék már hiányoznak is: *ištül* seperni C. (v.ö. *uštaš* törülni, seperni R.), *kačal* keresni, *keškal* kiönteni, *koštal* méríteni, *kudal* vágatni, *kumal* meghajolni, köszönteni, *kural* szántani, *todol* leszakítani, *nöštol* gyúrni (tesztát), *numal* vinni, *nüštal* orrát fűni, *punžal* csavarni, *jükštül* fürödni, *logal* összetalálni, hozzá illetni, *šüdal* male precari (*šüd* parancsolni, mely alkalmasint csak „hangos mondást“ jelent eredetileg, s különben is = magy. *szidni*); *šüvöl* köpni (C. csak: *šev*), *šüškül* ölni (mactare), *čebeštal* csipdesni, *voštul* nevetni, *viüdel* (v. *viüdedel*, még a gyakorító *ed*-del is) begöngyölni, betakarni. Szintígy ezekben is még a gyakorító *ed* képző után áll: *küčedel* koldulni (*küč* kérni), *temedel*-töltöget (*tem*, pr. *temem* tölni).

6) *ed* (praes. 1. szem. *-edem*), akárminő hangzóval van az előbbi szótag, állandóan megtartja az *e* hangzót, nem is elidálja soha; kétség nélkül a leggyakoribb *gyakorító* képző, úgy hogy valóban csudálni lehet, hogy a Biblia nyelvéből Wiedemann föl sem hozhatta e képzőt (mert gr. 96. lap. csak egy példája van: *pičked*, s nem lehetett e szerint gyakorítónak sem mondani a képzőt). Példák: *araled* gyakran menteni (*mentegetni* némileg mást jelent), *ared* gy. kölcsön venni, *ašed* léptetni, *ešaned* hiddegél, *ešanared* hiteget, *engdaled* ölelget, *erikted* tisztítgat, *erted* gy. elmúl, mellette elmegy, *ešted* teveget, csinálgat, *optaled* gy. (egyszer) rakni (*optal* egyszer rakni), *oled* beszélget, *ored* megveszekedik, *oroled* ürízget, *orled* gy. elvál, *osaled* gy. rosszabbul, *osaleded* gy. rosszabbít, *övert-*

ed örül, örvendez, *iled* gy. készít (bőrt), *iled* élni, lakni (több helyeken), *ukšinzed* gy. okád, *urmužed* ordítgat, *ušt*ed ásítózni, *užed* gy. látni, *üded* vetdegél (magot), *üšt*ed söpörget, *kagerted* görbitget, *kaned* megpihenget, *kačaled* keresgél, *kered* belévereget, *kokored* gy. köhög (köhécsel), *koded* hagyogat, *koned* hozdogál, *kočked* evegetni (eddegél), *kumaled* köszöntget, *kujed* (v. *kujedel* v.ö. 5. alatt) baszogat, *tazalaned* folyógyulgat, *toled* jöveget (jöddegél), *tüked* érintget, *tünükted* (vagy *tünükte* 5.) tanítgat, *nangajed* elhordoz, *namied* gy. hozni, *naled* veveget (veddegél), *nuled* nyalogat, *potared* végezget, *poted* gy. végződni, *paled* gy. megtud, *pured* betereget, *püčked* metél (*püčk* metszeni), *moded* játszadozni, *jored* gy. érni valamit, *luded* olvasgat, *veročted* gy. találni, *vozed* gy. esni, *vised* méreget, *šuzed* gy. éhezni.

7) *ešt* (*ušt*, *üšt*, *ošt*), praesens 1. szem. *-eštam*, szintén *g y a k* orító képző; Reguly szógyűjteményében előfordulnak: *optešt* gy. ugatni, *optešt* rakosgat, *orugušt* varrogat, *karnešt* nyújtózni, *kološt* gchorchen (v.ö. e jelentésben a magy. *hallgat*), *korangešt* (v. *korangel* 5. szerint) gy. félre menni, kitéregetni, *koštalešt* (l. = *koštaled* 6. szerint) meritget, *konduš*t hordozni (l. Cs.m. 170), *kudalešt* gy. vágat, *kupturgešt* gy. ránczosodni, *küešt* sütni (kenyeret, pecsenyét; v.ö. *kü*, pr. *küam* sülni, főlni; e mellett gyanítható **kii*, pr. *küem* süti, főz, de melyet a *küešt* kiszorított használatból, a melytől megint a gyakorító *küešt*ed van), *kürüšt* (v. *küred*) tépeget, *szaggat*, *temdešt* nyomogat, *todošt* töreget, *leszakítgat*, *toškešt* lépdél, *tapos*, *peledešt* gy. virágozni, *pidešt* kötözni, *pualešt* fölfuvogat (v.ö. *pual* 4. alatt), *mužedešt* jövendölget, *jodešt* kérdezget, *lümedešt* enyvezget. Mind ezeknek praesense *eštam*-on végződvén, csak lapsus calami lehet, hogy *podolešt* szörpölget *podoleštem*-nek van írva Reguly gyűjteményében. — Tehát ideváló gvakorítók azon néhány *ešt*-féle ige, melyeket Wiedeman (gr. 99. l.) a Bibliából fölhoz: *jadišt* (= *jodešt* R.), *kolišt* (*kološt* R.), *kandišt* (*kand* = *kond* R.). — De van még egy *št*-féle denominativképző is, a melyről alább lesz szó.

8) *kt* (*ekt*, *ikt*, *okt*, *ukt*, *ükt*), praesens 1. szem. mindig *-ktem*, *f a c t i v* képző, mint a magy. *tat*, *tet* (alakilag a mordvin *ft*-nek, mely csak *xt*-ből lett, s a finn *tta*, *ttü*-nek felel meg, s a mint fentebb említők, a rendszeren^utána következő önhangzó eredetileg még a képzőhöz tartozó: *ekte* stb.). Példák: *erekt* föl- v. megmelegít (*er* megmelegedni), *engertekt* dülleszt, *támaszt*, *eštelkt* tétet, *onžalukt* meg-

pillanttat (onzal 4. alatt), onzükt láttat (mutat), onzüktükt megmutattat (zeigen lassen), ošendekt megfcherített, kölmoikt fagyaszt, kusnukt költöztet, kükt megéretni, megföz, kücükt kéret, tovatlekt megesketni, döroikt elolt, tünüktükt tanittat (lehren lassen), numalökt vitet, pördükt visszatérit, megtérit, pižükt meggyújt, ragaszt (piž meggyúl, ragad), mošokot mosat, mikt eljövét magával, jogokot folyat, jörükt gördit, jükt itat, jüktükt itattat (tränken lassen), jükšükt lehüt, levekt olvaszt, lüdükt ijeszt, lüngaldükt himbálóztat, serekt haragit, šogaldükt állittat (stellen lassen), šolgokot állat, állit (stellen), šinžükt ültet, šükt utólérni, šükt rothaszt, čaknukt hátráztat, čevaldukt cseppent (čevald 3. alatt), čevükt csepegtet, čočükt szül (tkp. születet, = finn *synnyttä*), čükt öltöztet (facere induere). A tünükt tanit — mellett nincs meg az egyszerű *tüü* ige, mert „tanul“ *tühem* (pr. *tüheman*, mintha denominatív ige volna); s így van még egynehány *kt*-végü átható igető, melyek talán hasonlókép eredeti factiv igék: *pükt* fojt, *pökt* hajt, *pükt* brüten (kikeltet), *čükt* meggyújt, praesensök szintén *-ktem*-en végződik. — Ebben: *jastarekt* kiürit bővölködik a factiv képző. — Még egy fölösleges csuvas eredetü *tar* képzővel megtoldva (l. NyK. III, 423) eléfordul a *kt* ezekben: *ojuktar* megijeszt, *ruštuktar* részegit, *vonžuktar* átkeltet, *uruktar* lesodor, *šopoktar* savanyit. — A Bblia nyelvében is eléggé használatos o képző *ekt*, *ükt*, *kt* alakban (v.ö. Wiedemann Gr. 100. l.), de nem lehet p.o. a *šarakt* sírni-t alája helyezni, mert praesense *-ktam* végü (R. *šoroktam*, C. *šaraktam*). Denominatívnek látszik az *erükt* tisztit-ban (*ere* tiszta; Bbl.-ban *irükt* és *ire*), és szorosan véve a *tüükt* tanit-ban is, a mennyiben *tühem*, pr. *tüheman* tanulok egy névszói alapszót gyanittat (a miről alább (B, 7. alatt).

9) *t*, vagy néha *d* bizonyos számü igéhez járul szintén factiv jelentéssel, de nem oly gyakori mint az előbbi *kt*; praesens 1. személye *-tem*, *dem*. Példák: a) *ovart* fölfü (*ovar* fölfuvalkodni), *kiñüld* fölkelt (*kiñül* fölkel), *korgušt* futtat, *kuškušt* lovagló ülesbe ültetni, *pur*t bevinni (*pur* bemenni), *mald* elaltat (*mal* feküdni, alunni), *jamd* elveszteni (= *jomdar* R.; *jam*, *jom* elveszni), *jüktšüld* fürösz (jüktšüld fürödni), *voštuld* nevette, *šold* főzni (*šol* főni). Ezenkívül rendszeren az *m* vagy *ng*-végü benható denominatív igékhez (l. B, 1. alatt) járul, p.o. *ošem*, praes. *ošemam* fehéredem: *ošemd*, pr. *ošemdem* feheritek, *kumđang* szélesedni: *kumđangd* szélesíteni stb.; — b) Némely *g*, *k*-végü benható igető, ha e végbetük előtt még mássalhangzó

(*r, š*) van, elejti ezen *g, k*-t a hozzájáruló *t* előtt: *užart* zöldít (*užarg* zöldülni), *kagert* görbit (*kagerg* görbül), *košt* szárít (*košk* szárad), *tertešt* kerekít (*tertešk* kerek lenni), *podort* tör (*podorg* törni [török]), *pügürt* hajlít (*pügürg* meghajlani), *jokšart* vörösít (*jokšarg* vörösödni), *lazert* nedvesít (*lazerg* nedvesedni), *sazert* csorbássá tenni (*sazerg* csorbát kapni), *susurt* megsérteni (*susurg* megsérül, beteg lesz). Így a *šind* ültet-ben a *šinž* ülni *šin*-né csonkult. Igaz, ezen *g*-végű beható igék némelyike bizonyosan denominatív ige, p.o. *susur-g*, *kager-g*, s így a *t* mint denominatívképző járulhatott volna a névszói alapszóhoz közvetlenül: de a *t* határozott c s e l e k t e t ő jelentése a beható ige közvetítését teszi valószínűvé, s úgyszólván könnyen látható, hogy a *g, k* elhagyása hangtani okból majdnem szükséges volt. — c) Ez: *šogald* állít, megállít csak a fent 4. alatti *al* képző közvetítésével származik *šolg* állani-ból, mely *šogald*-ban elvesztette többeli *l*-jét; hasonló ehhez *julald* éget (Bbl. ban *julal*), ettől: *jul* égni; és talán *jorat* szeretni is, mely a Cs.pr.-ban *joralt*, ha *jor* valamit érni-től származik (különben v.ö. NyK. III, 412). Mint idegen eredetűket mellőzzük itt az *-at* végű factív igéket, melyek *-un* végű behatók mellett állanak (v.ö. NyK. III, 409 *tarvan-* alatt).

10) *l* mint belszenvedő képző, egyikét csuvas-tatár eredetű példát*) nem tekintve, csak ezekben: *pörtölam* visszatérek, -fordulok (*pörd* forgat; de beható is: gördülök, forgok, úgy hogy *pörtölam* csak gyakorító is lehetne), *kušketlem* szakadok (*kuškedam* szakasztok), *jörlam* legördül, ledül (*jörem* volvo; subverto C., de „gördülni“ is).

11) *n*, mint az előbbi: *tajn* hajlani (hajlik) *tajem* flecto. Különben több csuvas-tatár eredetű igen eléforduló, p.o. *ušn*- egyesül, *petern* bezáródni, *pogon*- gyülni, *saurn*- megfordul.

12) *š, aš, akš*: *iližam* meg-, föléledek (*ilem* élni), *učažem* veszekedem (v.ö. *už*- hivni), *kudakšam* vetközöm, levetközöm (C. *kadašam*) v.ö. *kudem* hagyok, *volgožam*, ebben: *volgožeš* virrad (v.ö. *volgoldam* fénylem, a miből egy *volg* egyszerű ige következtethető); *urmužam* ordítok, ululo. — Megjegyezhető még: *končem* megjelenek, a mi = *kojz*- a Cs.pr.-ban, v.ö. *kojam* mutatkozom, látszom (C. *krjam* conspicuus sum).

*) Mint p.o. NyK. III, 404. *utl*- megmenekülni, 412. *pužl*- megromlani.

B) Névtől igető.

1) *m*, és *ng* (vagy *em*, *ang*, mert ezen önhangzókkal lépnek mindig föl, noha nem lehet mindig meghatározni, vajjon az alapszóhoz vagy a képzőhöz tartoznak-e), praesens 1. személye *-mam*, *-ngam*; *v a l a m i v é l e v é s t* jelentő igéket képez, rendszeren melléknévből, mint a magyar *ul*, *ül* vagy *od[ik]*, *ed[ik]*; megfelel a finn *-ene* denominatívképzőnek (*valkene-n* fehérülök) s fölvevén a factiv *d* képzőt, *-md*, *ngd* (praes. *-mdem*, *ngdem*) végű átható igék keletkeznek, melyek a finn *enta*, *entä*-féléknek felelnek meg (*kovenna-n* keményítetek, tö: *koventa*. Példák:

ola tarka : olang, olangd
örza kék : örzang, örzangd
koklaka kemény : koklakang,
 koklakangd
koja kövér : kojang, kojangd
kumda széles : kumdang, -dangd
taza egészséges : tazang, tazangd
nužna szegény : nužnang
tura meredek : turangd
pakma rest (lő): pakmang
jaklaka sima : jaklakang
lapka alacsony : lapkangd
lőbka bő : lőbkangd
rumbuk zavaros : rumbukangd
vür vér : vürang (véres lenni),
 vürangd
šuč korom : šučang (komosodni)
šong hab : šongang (habzani)
čera meztelen : čerang, čerangd
čoka sűrű, vastag : čokang, čokangd
šue gyér : šuem v. šueng (gyérül),
 šuemd v. šuengd (ritkít)
narinže sárga : narinžem v. -žang
kükš magas (*kükše* C.): kükšem
 v. -šang, kükšemd v. -šangd

u uj : uem, uemd
osał orosz : osalem, osalemd
ošo fehér : ošem, ošemd
izie kicsiny : izem, izemd
angoser szük : angoseremd
üingürčük buta : üingürčükem
üingše csendes, békés : üingšem,
 üingšemd
kelge mély : kelgem, kelgemd
kočo keserű : kočem, kočemd
kuatle erős : kuatlem, -lemd
kugo nagy : kugem, kugemd
kuštulgo könnyű : kuštulgem,
 kuštulgemd
kužo hosszú : kužem, kužemd
küžgö vastag : küžgem, küžgemd
küčük rövid : küčükem, -kemd
tošto ó, régi : toštem (elavul),
 toštemd
tögede apró : tögedem, -demd
tutlo édes : tutlem, -tutlemd
nočko nedves : nočkem, -kemd
nugudo sűrű : nugudem, -demd
pengede erős : pengedem, -demd
polmeze gonosz, veszett : -mezem
pise éles : pisem, pisemd

puro jó : purem, puremd
puškudo puha : puškudem, puš-
 kudemd
molo más : molem (változni), -lemd
lele nehéz, terhes : lelem (nche-
 zedni), lelemd
loškudo gyöngé : loškudem, loš-
 kudemd
liš közel (*lišel*, *lišne*-ben) : lišem
 (közeledni)
ludo szürke : ludem, ludemd
važok rézsutos : važokemd
večekéš vékony : večekézem, več-
 kézemd
volgodo fényes, világos : volgo-
 dem, volgodemd
viškede híg : viškudem, -demd

vusko herélt : vuskemd (herélⁿⁱ),
sae szép : saem, saemd
samrök fiatal : samrökem (meg-
 ifjodni)
suto világ, világos : suteni, sut-
 emd
šagal kevés : sagalem, -lemd
šeme fekete : šemem, šememd
šokšo meleg : šokšem, šokšemd
šongo öreg : šongem, šongemd
šögör szűk : šögörem, šögöremd
šuko sok : šukem, šukemd
čal ősz (szín) : čalem (őszül)
čüčküdö sűrű, gyakor : čüčkü-
 dem, čüčküdemd
mündür messze : mündürem (tá-
 vozni).

Van *parem* gyógyul, *paremd* gyógyít is, alapszó nélkül, melynek azonban csak kevésbé elváltozott mása van meg: *puro jó* (*parem-* = finn *parane*, v.ö. finn *parempa* jobb, *paraha* legjobb). Szintigy alakilag ide valók : *korang* félre menni, *tovang* összebo-
 nyolodni, és *tühem* tanulni; az utóbbinak factivuma Reg.-nál *tühükt*
 (I. A, 8. alatt) nem *tühemd*, mely azonban megvan a Bbl.-ban mint
tumd, C. *tomd* (tanít), míg a *tühem* egy kis betűcsérével a Bbl.-ban
tumeñ, C.-nál *tomeñ*. A feltehető alapszó *tühne* (*tuñe*, *toñe*) a ma-
 gyar *tanó*, *tanu*-nak felelne meg, s „tudó“-t jelenthetett.

A fentebbi példákból látható, hogy a kevésbé használt *ang*
 épen azon három példát is illeti, hol főnévi alapszóhoz járul a kép-
 ző : *vürang*, *üüchang*, *šongang*, noha ezek jelentése „véresedni, ko-
 mosodni.“ Ebből azt gyaníthatjuk, hogy az *ang*-ban benne van az
an melléknévképző (= magy. *os*, *es*, I. NyK. III, 425. l.) s a tulaj-
 donképi igeképző csak *g*, melyet mindjárt alább fogunk látni; így
vürang tkp. *vüran* véres-nek volna származéka. Hasonlóképen *rum-*
bukang-ra nézve, *rumbuk* mellett *rumbukan* is van = zavaros. — Az
m (*em*) képzőre nézve pedig — tekintetbe véve, hogy a magyar nyelv
 a megfelelő fogalmu igéket nagyrészt csak a comparativusalakból
 képzí (nagyobbúl, kisebbít, rosszabbúl stb. — azt sejtethjük, hogy
 egy a finn *mpa*-nak megfelelő, de különben a cseremiszből kiveszett

comparatívképző, úgy hogy a tulajdonképi denominatív igeképző az *-em*-féle igetőkön nem volna megkülönböztethető, a milyen eset csakugyan előfordul a cseremiszenben, p.o. *užarge* zöld, *užargem* zöldülök, *jokšarge* vörös: *jokšargem* vörösödöm; így *rümbalgem* szürkülök, homályos leszek, *šüčalgem* kormosodom mellett (NyK. III, 428. említett) *-alge*-féle melléknevek tehetők föl: *rümbalge*, *šüčalge*.

2) *g*, *k* (praes. 1. szem. *-gem*, *-kem*) találtaik ilyen benható igékben: *kagerg* görböd, *tertešk* kerekedni, kerek lenni: *tertež* kör, kerekesség, *pügürg* meghajlani: v.ö. *pügütr* görbehátú, *susurg* megbe-tegedni, megsérülni: *susor* beteg, sérült (NyK. III, 414.), *čumurg* halmozódni, gyűlni: *čumur* mind együtt, egész. Össze lehet vetni e képzővel a morvin *g*-t, mely *j*-vé is lesz (l. Ahlqvist, Mokscha-Gr. 114. §.), p.o. *purjan* fehér v. krétás leszek, *pur* kréta, *erväjän* nő-sülök: *ervä* nő. Az illető alapnévszók nélkül ide számíthatók: *lazerg* nedvesedni, *sazerg* csorbásodni, *kupturg* ránczosodni, *tünžüg* megful-ladni, *podorg* törni (törik), *ponošk* v. *punušk* penészesedni („penész“ csak ettől: *punuškušo*). — Sőt ugyanide számíthatjuk a *jokšarg* vö-rösödni, *užarg* zöldülni, *rümbalg* szürkülni, *šüčalg* kormosodni igé-ket is, melyeknek *jokšarge*, *užarge*, **rümbalge*, **šüčalge* (l. fentebb, és III, 428. l.) melléknevek felelnek meg, s melyek jelentésük sze-rint mégis csak ez utóbbiaktól származhatnak; a bennök elenyészett igeképző igen valószínűleg ugyan a mi *g* képzőnk, mely *susurg*, *ka-gerg*-ben kétségtelen. Sőt a *tertešk* is meg ez utóbbiak sorába jöhet, mert *tertež* mellett van még *terteške* kerek melléknév is. — Végre még néhány hangutánzó igét kell ide számítanunk: *riüzg* zörögni, *počk* megrázni, *tošk* tiporni, taposni, lépni, *vüčk* vállat veregetni, *šušk* füttyölni, *mošk* mosni (bátran nézhetjük ezt is hangutánzónak, azaz a *mos*-t az öblögető, loccsanó neszt festő alapszónak) — me-lyekre nézve arra emlékeztetek, hogy a hangutánzó alapszók név-szói jellemmel bírnak (v.ö. NyK. II, 349 s köv.), s melyeknek *k*, *g* képzőjét is az u.o. 357. l. fejtegetett *ga*, magy. *g* képzővel azonosít-hatjuk. — Hogy készül az említett *-rg*-végű igék factivuma *t* kép-zővel, fent. A, 9. láttuk.

3) *t*, *d*, főnevekből igéket képző, mint a magy. *l* (*ol*, *el*) vagy *z* (*oz*, *ez*); praesense *-tem*, *-dem*: *komdešt* befedni: komdoš fedél, *kumukt* fölfordít: *kumuk* fölfordult, *haslag*, *tumušt* foltozni: *tumuš* folt, *poldoš* begombolni: *poldoš* gomb, *pörömd* szegélyezni: *pöröm* szegély, *mundurt* fölgombolyítani (czérnát): *mundura* gombolyag, *la-*

vert megsározni: lavra sár, *lünd* nevezni: lüm név, *šinžuld* sózni: šinžal só. Föltetszők a következők, hogy *-tan*, *-dam-on* végződtek praesensüket: *šörtñedam* megaranyozok: šörtñe arany, *šiedam* megezüstözök: ši ezüst, *ruštam* részegszem: ruš o részeg, *liumedam* enyvezek: lümö enyv. — Még gyakorító *l* képzővel van *kormuštulam* markolgotok, kapkodok: kormuž marok. — Hangutánzó *kiüdürt* mennydörögni és talán *övärt* örülni, mely különben nagyon egyező a csuvas *χiberde*-vel.

4) *št*, praes. *-štem*, jelentésre nézve egyező az előbbivel: *taušt* hálálni, hálát mondani: *tau* hála; *omešt* álomban beszélni: *omo* álom. Ezen *št* igen valószínűleg nem egyéb mint az *ešt*, pr. *eštem* tenni, csinálni ige, a mit a *jolašt* példa kétségtelenné tesz, mert még külön is mondatik: *jola eštem* v. *jolam-eštem* vádoló; s így meg van fejtve a megfelelő finn *sta*, *stä* (*ista*, *istä*) denominatívképző is (p.o. *oma* saját: *omistun* sajátítok, *vahva* erős: *vahvistun* erősítek stb.). Idevalóknak látszanak, noha alapszavaik nem mutathatók ki, még: *padešt* aprít, *pelešt* beszéll (talán = magy. *felesel*?), *podešt* pattog (a fa égve), *pöčöšt* hunyorít, *jälešt* megkötöz, *jongešt* (de *jongež* is) örülni. — Ez: *šoješt* dicsekedni, ettől: *šoja* hazugság, dicsekvés csak az *am*-végű praesens által tetszik föl; azonban ezen *am*-ban valami reflexiv v. passiv elemet gyaníthatunk, mert hasonlóképen *jongo* munkától szabad-tól lesz *jongeštun* = *jongo* liam, a mi nagyon a finn *stu*, *sty* képzőre emlékeztet, melyben az *u*, *y* belszenvedő jelentést csatol a *sta*, *stä*-höz (*omistun* sajátta leszek, *vahvistun* erősödöm, v.ö. *annan*, *tö*: *anta adni* és *antau adni* magát); a cseremiszből is alkalmasint valamikor úgy készült egy reflexivo-passivum, mint a mordvinban *morávan* éneklődöm, ettől: *Moran* éneklek, s innen maradt a *jongeštun*-ban az *am*-nak belszenvedő értéke a *-štem*-beli *em*-nek ellenében. — Mint *jongeštun* van még *šongeštun* habzom: *šong* hab, *vereštun* kerülök valahova, valamibe (попады): *ver* hely.

5) Képző nélkül (legalább látszólag a nélkül) való denominatívumok (v.ö. fent. 2. alatt), melyekben értelem szerint egy magy. *l*, *oz*-féle képzőt föl kell tenni, még következők: *üþšem* szaglom (szaglik): *üþš* szag, *keldem* kötözök: *kelda* kéve, *pečem* kerítésel bekeríték: *peče* kerítés, *pitem* elrekeszteni (folyóban kerítéssel): *pita* ilyen kerítés, *šegerem* megszorítok, szűkítök: *šeger* szoros, szűk, *čumurem* összehalmozok: *čumur* mind együtt, egész, *šupšalam* csókolok: *šupšal* csók, *šoktam* szítálok: *šokte* szita, *levem* langyosodom,

olvadok : *leve* langyos ; *oĵarem* felderül : *oĵar* derü nap , *šopem* savanyodom : *šopo* savanyü , *lumeš* havazik (tehát 1. szem. *lumam* volna) : *lum* hó , *pílem* fűrészelek : *píla* fűrész , *kužam* hugyozom : *kuž* húgy (kuž vüt : húgy víz). — Ezek közül *pílem* = orosz *пилить*, valamint *píla* = *пила*, a többi olyan mint a magy. *húgy*ni (v.ö. húgyó disznó) = *hugyozni*, vagy a finn *tuuli*-n fúvok (szélről mondva) a *tuuli* szél főnév mellett. Az elenyészett képző alkalmasint a fent. 2. alatt tárgyalt *g*.

6) *al*, pr. *-alam*, csak e kettőben látszik denominativképzőnek : *tümgalam* kezdek : *tümg* tö, alap, kezdet, és *lupšalam* ostorzok : *lupš* ostor. Gyánítjuk, hogy ezen *al* csak az A, 4. alatti egyszerűséget jelentő *al* (pr. *-alam*), s az első igeképző nem látszik meg, mint az előbbi 5. pont alattiakban. — Különben az *l*-t (nem *al*) mint denominativ igeképzőt a cseremiszb en idegenszerűnek bizonyítottuk be (NyK. III, 422.); mint egykét példáját hozzuk még föl : *amalem* alszom C. (v.ö. *omo* *alom* R.), *olalem* = *olangdem* : *ola* tarka , *oral-em* halmozok : *ora* halom , *terlem* hizom : *terr* kövér.

7) *kt*, a fent A, 8. tárgyalt factiv képzőt, ugyanott két példában denominativnak mutattuk föl : *erikt* tisztít (*ere* tiszta), és *tühükt* tanít, melynek hiányzik alapnévszava. Van még *olmukt* kijavít, megigazít (C. *olmaktem* reficio); de vajjon az *olmo* hely (hol valami van) szótól ered-e, úgy hogy mintegy „helyrehozni“ volna? — Lehet mint hangutánzó még ide számítani ezt : *šežektem* freccsentek , és ezt : *šoroktam* sírok, noha praesense *am*-végü, a mi a *jongeštum* szerint (l. a 4. pontban) magyarázható. Ugyanígy az *urmuž* ordít, *ušt* ásít, *ronged* bőfög hangutánzó is *am*-praesenssel vannak , illetőleg belszenvető-jellemük.

8) *nž*, *nč* ezekben : *üþšinzam* szagolok, megszagolni : *üþš* szag ; *ukšinzam* okádok , *jiginzam* csuklom , *lokšinzam* oldalt faragni (fát az ács), *türvenčam* prűszenteni — a három utóbbi hangutánzónak vehető ; *lokšinz*-tól van *lokšiučmo* befaragás (fán, jelül), tehát č lép föl *nč* (*nš*) helyett.

9) *šk* ebben : *šedeškem* a *šede* harag-tól ; és ebben : *leveškem* hervadok (mitől ? *leve* langyos, olvadó).

10) *ž* (*š*) ebben : *munžem* tojok (*muno* tojás, v.ö. a finn *munin* tojok, *muna* tojás. Összevethető a magy. *oz*, *ez*-zel : *munžem* mintegy = *monyozok*.

11) *tat* ebben: *kovortatem* kevélyködöm (mache den stutzer, *kovora*) v.ö. *kabirtaltaš* sich stolz machen Bbl. (Máté 23, 5.): *ka-bir* kevély.

Van ezeken kívül még néhány idegen (csuvas-tatár) eredetű igeképző, melyeket itt nem hoztunk megint föl, névszerint:

-*kal* g y a k o r i t ó (praes. *-kalem*) l. NyK. III, 424., pedig úgy sincs hiánya a cseremisznak eredeti gyakorítóokban; — *dar*, *tar* f a c t i v képző (praes. *-darem*, *-tarem*) III, 423. az A, 8. alatti cseremiszk helyett; — *lan*, benható d e n o m i n a t i v u mokat képző (praes. *-lanem*) III, 422. a cser. *-em*, *-ang* fent. B, 1. helyett, valamint factivuma *-landar* = cser. *-emd*, *-angd*, — *l*, d e n o m i n a t i v (praes. *-lem*) III, 423. a cseremiszk *t*, *d* helyett B, 3.

Még egyikét szót kell az orosz eredetű igékről is mondanunk, melyekről NyK. III, 420. azt állítottuk, hogy a cseremiszk nyelv minden saját új képző nélkül veszi át. Reg.-nál ezeket találjuk: *strojem* építetek, *torgajem* kereskedem, *tojem* rejtek, *temetek*, *pišem* fűrészelek; több van a Bbl.-ban, és pedig rendszeren *-ajem* praesensű, hol az orosz ige *a*-végű (inf. ать, praet. -аль): *obižaj*- megsérteni *обижа-*, *kapaj* ásni *копа-, закопа-, хворaj*- beteg lenni, *хвора-*, *togadaj* megsejditeni, *догада-, тумaj* gondolni, *дума-, pítaj*- megpróbálni, *пыта-*, *blagoslov-laj*- megáldani, *благословля-*, *pravdaj*- megigazít, *оправда-*, *rabotaj*- dolgozni *работа-*; — hol az orosz igető *ě* (ѣ)-végű, a cseremiszk *-ejem* praesensű: *govej*- (Cs.pr.-ban) *говѣ-*, *pospej*- megérik *поспѣ-*. Ezekben úgy látszhatik, hogy az orosz praesensből indulnak ki, mely *-aju*, *-eju* (egyesi 1. szem.), mint mi is III, 420. hittük; most azonban majdnem valószínűbbnek tartjuk, hogy a *j* itt az idegen igét áthonosító képző (= *ge* fent. B, 2, mely el is tűnhetik, B, 5.), s hogy a cseremiszkben is az orosz ige tulajdonképen denominatív képzésre szolgáló alapszó gyanánt vétetett; erre nézve tessék összevetni az *itrüjem* expurgo igét (C. és Bbl.) *itrü* purus-tól, s azt, hogy a szóképzésben az orosz eredetű *aj*, *ej*-végű cser. igetőnek *aje*, *eje* teljesebb alakja tűnik föl néha: *pospejema* pora (a megérés ideje), *obižajenat* megsértettél (*-aje-n-at*). Hogy azonban főleg az orosz praesens vétetik tekintetbe mutatja *dostañ* = доста(ться), praes. *достану*, *pereg*- örizni = inf. *беречь*, pr. *берегу*. Némi változtatás látszik ezeken is: *torgej*- kereskedni (*torgeješa*) R. *torgaj* (*torgajme*) = *torgova-*, pr. *torguju*, *truješa* = *trudajuščiša*, *sovetaj*- = *sovětova-*, pr.

sovetuju, *popaz-* = *popada-*, *otkaz-* = *otkaza-*, *vüje-* egyezkedni = *rüdi-[ša]*; *lo C. (lojenet fogtak)* = *lovi-*, *prost'- (prost'e)* megbocsát = *prosti-*. Egészen egyenlő *pomni* emlékezni = *помни*.

Mindenesetre föltetsző, hogy az oroszból vett igék csak *em* praesensüek, s ez a praesens illeti a *ge* képzőt, s az *iträjem* imént említett denominativumot; de szintoly föltetsző, hogy a csuvas-tatár eredetű igék is, kivétel nélkül *em*-praesensüek, noha jelentésük szerint, a mint a következőkben az *em* és *am*-praesens különbségét ki fogjuk fejteni, egyet mást bizonyosan *am*-praesens illetett volna. Ez arra mutat, hogy ezek is csak egy áthonosító képzővel vétettek át, melynek nyomát még abban látjuk, hogy némelyik ezen igetők közül a szóképzésben vagy a ragozásban *o*, *e*-vel bővül meg (mely önhangzó az eredeti esuvas-tatár igetőben nem volt), p.o. *ušnomaš* egyesülés, *petere* zárj, kalasen (part. perf. *kalase-n*) stb. Így tehát némileg magyarázhatóvá tehetjük azon mindenesetre föltetsző lát-szatot, hogy a cseremisiz nyelv idegen igetöket minden közvetítő képző nélkül vett volna által.

C) Állító igeragozás.

A *praesens* (indicatívi) egyes-számában a cseremisiz igeragozás egy különös kétféleséget mutat, mely azonban nincs meg annyira más módban vagy időben (kivéve az egyszerű praeteritumot), s az igétől származó névszókön sem vehető észre. Ugyanis az igéknek egy része így képzí praesense egyes-számát: 1. *am*, 2. *ad*, 3. *eš*, másik része meg így: *em*, *ed*, *a*. S hogy ez jelentős különbség, nem csak abból tűnik ki, hogy bizonyos igeosztályok határozottan az egyik vagy a másik módot követik, p.o. az *-ald*-féle passiv igék az *am*-félét, a *kt*-képzőjű factiv igék az *em*-félét, hanem abból is, hogy különben egyező-hangú igék különböző jelentésöket az így különböző praesensalakhoz kötik, p.o. *kodam* maradok: *kodem* hagyok, *kolam* hallok: *kolem* halok, *tolam* jövök: *tolem* rablok, *šinžam* leülök: *šinžem* ülök, és tudok, *temam* megtelem: *temem* töltök; — s ezért nem érthetünk egyet Wiedemannal, ki ezt csak a „bindevocal“ jelentéktelen különbségének tartja, s inkább helyeseljük Castrén eljárását, ki e különbség szerint két conjugatiót állít föl. De nem tudjuk még, mi-ben áll ez alakkülönbség lényege, s ennek kikutatása végett, mindenek előtt tudnunk kell, hogy mely és milyen igék ragoztatnak az *am* vagy az *em*-féle praesens szerint.

Az *am*, *ad*, *ész*-praesens-t veszik föl a) minden *ald*-képzőjű belszenvedő igék, l. fent. A, 1.; b) az *ld*-vel képzett gyakoritók, A, 2.; c) az *al*-lal képzett egyszeri cselekvést jelcöntök A, 4.; d) az *l*-képzőjű gyakoritók A, 5.; e) az *ész*-képzőjű gyakoritók A, 7.; f) az *em*, és *ang*-képzőjű benható denominatív igék B, 2.; g) némely *ész* képzőjű benható denominatívum, l. B, 4. alatt. — A többi egyes, egyszerű alap- vagy ritka használatú képzővel alakult igék között *am* praesens-sel vannak a következők, úgy benhatókat mint áthatókat, melyek közül először a benhatókat soroljuk föl:

ejam úszom	tošt- biz[ik]	šor- szar[ik]
ukšinzam okádok	tüng- megmereved-	šorokt- sír
urmuž- ordít	[ik]	šinžal- nyerít
ušt- ásít	peled- virágoz[ik]	šinž- leül
kođ- marad	pörd- forog	šil- elszalad
koj- mutatkoz[ik]	piž- ragad, gyulad	šu- érkező[ik]
košt- jár	mod- játszó[ik]	šum- elfárad
kiñil- fölkel	jom- elvész	šü- rothad
kumal- meghajol, kö-	lekt- kimen-ni	čoč- szület[ik]
szönt	jükštül- fürd[ik]	čuč- érz[ik], tetsz[ik]
kuj- basz[ik]	liam leszek	őram csudálkozom
kurguž- szalad, fut	li- megel[ik]	iliz- megéled
kušk- felnö	lüd- fél, ijed	Némileg az enni, in-
kuškuž- lóra ül	ronged- bőfög	ni igék is idevonha-
kuž- hugyoz[ik]	voz- es[ik]	tók (v.ö. eszik, iszik):
kü- föl, ér[ik].	vožl- szégyenked[ik]	kočkam eszem
tem- megtel[ik]	šogol- megáll, fölkel	puram rágot
tol- jó	šol- fő, forr	jüam iszom

Az *am* praesensű átható igék ezek:

užam látok	tod- fon	pid- köt
üžam hívok	turž- dörzsöl	pušt- öl
üpsinž- szagol	tüngal- kezd	man- beszél
üšt- letörül	türed- arat	mošk- mos
ket- bír (posse)	nalam veszek	mu- talál
kol- hallani	nel- nyel	mužed- jövendő
kural- szánt	nükt- nyúz	šel- szel, hasít
kušked- szakít	nüž- vakar	šer- fészül (v. fészül-
kür- tép	počk- nyít	ködik)

šokt- szítál	šupš- húz	jod- kérdez
ši- ráz	šul- szab	leved- fed
šiž- érez	šüşk- betöm	lukt- kivisz
šukt- kendert áztat	čüč- bezár	lud- olvas

Ellenben *em*, *ed*, *a*-val képzik praesensüket: a) a *kt* és *t*-végű factiv igék, A, 8. és 9.; b) a *t*, *d*-képzőjű denominatív igék B, 3.; c) az *ešt* képzőjű denominatívumok (néhány kivétellel B, 4.); c) az *ald*-képzőjű egyszerűséget jelentők vagy kicsinyítők A, 3.; d) *k*, *g*-vel képzett denominatív igék B, 2., valamint többnyire a képzőtelen denominatívumok B, 5.; e) az *ed*-képzőjű gyakorítók A, 6. — Ezen kívül a valamely idegen eredetű képzővel alakult igék (*dar*, *lan*, *lundar*, *l*, *kal*), valamint általában a kölcsönvett igék (melyek a NyK. III, 401—420. kimutatott idegen eredetű szók között előfordulnak) mind *em*-mel képzik praesensüket. — A többi egyes *em*-es igék közül itt csak a nem áthatókat kell megemlítenünk:

engdem égek (tüz)	kokr- köhög	mi- oda menni
engert- támaszkodni	konč- megjelen	jarn- reméll
er- melegedni	kol- meghal	jul- égni
oj- ijedni	kölm- fagyni	jükš- hűl
or- megveszekedik	ki- feküdni	rüpš- inog
ovar- fölfuvódni	kuč- hág	vonž- átkel
ošked- lép	ner- szunyad	ser- haragudni
il- él	nör- ázni	šet- kikel (vetés)
iřän- megered (fa)	pos- elcsendesedni	šinž- ülni
üčaž- veszekedni	pur- bemenni	šuž- éhezni
kaj- menni	mal- hál, aludni	
kečk- lógni	mošt- elfárad	

Már most visszatekintve az egyik és másik félhez tartozó igékre, szembe tűnik mindjárt az, hogy a benható igék egyik főosztálya, az *ald*-féle reflexivo-passiv igék az *am*-praesens követik, s ennek ellenében a *kt*, *t*-féle factiv igék az *em*-praesens; meg kell itt emlékeznünk arról, hogy az *ald*-féle belszenvető igék a legtökéletesebben megfelelnek a magyar *ód*, *öd*-féléknek, a melyek pedig *ik*-es en ragoztatnak: -*č. om*, -*ódol*, -*ódik*. Ezt tudva, továbbá némi fontosságot nyer azon körülmény, hogy éppen az egyes *am*-végű igék között van több, mely magyar *ik*-es (*om*, *ol*, *ik*) praesensű igével egyértelmű, v.ö. *voz-* = es[ik], *šov* = szar[ik]. Végre egyes igető-

ket tekintve, melyek mind *em*-en mind *am*-on végződtek praesensüket, p.o. *temem* és *tenam*, *kodem* és *kodam* (l. fent. 62. l.): bizonyosnak állíthatjuk, hogy a cseremiszi *am*, *ad*, *ész*-praesensi igealakban egy belszenvető vagy reflexív képzőelem lappang, legalább mind azon igékre nézve, melyek beható értelműek. S minthogy tudjuk, hogy a cseremiszi *a*, főleg Reguly erdei dialektusában, nehezebb súlyú hangzó, azt mondhatjuk egyszersmind, hogy az *am* némileg (a mint fent. B, 4. alatt érintettük) a mordvin *ávan*, finn *aun*, még látható belszenvető képzővel való praesensvégeket tükrözi vissza. S miután ezen cseremiszi *am*, *ad*, *ész*-praesens már egyszer a magyar *om*, *ol,ik*-féle praesensalakokhoz hasonlítottuk, megjegyezhetjük még azon összehasonlítást is, hogy a cseremiszi *am* is már csak az egyesszámban maradt meg ezen jellemző alakkülönbség, épen úgy a mint a magyarban sem különbözik az *ikesek* többesszáma (*unk*, *tok*, *nak*) a nem-tárgyi igeragozás praesensbeli többesétől. Az *am*-nak ellenében az *em* épen csak a nem-passív vagy nem-reflexív igéket jellemző praesens volna, melyek vagy áthatók vagy behatók lehetnek, p.o. *ül* él = finn *elä*, a mint p.o. a *actív t*-vel való *em*-es igék is a finnben *ta*, *tä*-n végződő igetőknek felelnek meg. Csak az *é*-tűző és az *am*-nak imént adott magyarázatával látszik ellenkezni, hogy vannak *am*-os átható igék is, nem csak a fent elsorolt vegyes igék, hanem p.o. az *al*-féle gyakortók vagy egyszerűséget jelentők közül is mind azok, melyek áthatók. Ennek azonban kétféle oka lehet. a) Minthogy már abból, hogy az *am*-os igék különbsége csak az egyesszámra szorítkozik, világosan kitűnik, hogy maga a cseremiszi nyelv azt már elhanyagolja, tehát annak valódi jelentési értékét sem érzi többé, semmi sem képzelhető könnyebben mint az, hogy jelenleg sok ige (az átható *am*-osak közül) csak jogosulatlanul, azaz hibásan (némi nyelvzavar vagy nyelvtromlás folytán) használtatik a belszenvető alakjával (körülbelül úgy, mint egy debreczeni koldús így is találja megköszönni a kapott alamizsnát: *adjék* az isten ezer annyit érte). b) Lehet, hogy némely igének *am*-ja a nélkül is jöhetett létre, hogy belszenvető igealkapó lappangna benne. Itt főleg arra lehet figyelmeztetni, hogy néhány *am*-os igének a finnben *e*-n végződő igetők felel meg: *kol* hall = f. *kuule*, *tal* jö = *tule*, *nel* nyel = *nuole*, *lekt* kimegy = f. *lähte*; evvel némi összehangzásban van, hogy az *em*-képzőjű denominatív igék (melyek *-emam* praesenssel, de különben belszenvető jelentéssel is van-

nak, a finnben *-ene* (pr. *enen*)-féléknek, s az *al* (pr. *-alam*) gyakori-
tók szintén finn *-ele* (pr. *-elen*)-féléknek felelnek meg. Itt tehát va-
lami mélyebb hangtani viszonyt sejtethetjük. Azonban mégis többet
tulajdonítának az első oknak; mert igen valószínű, hogy az *am*-mal
együtt járó 3. személybeli *eš* valóban csak az *eške* „maga“ marad-
ványa, = magy. *ik* (a finnben *ikse*, *itse*, *ihte*), mely tehát csak az
igazi reflexív igéket illethette eredetileg és jogosan.

1) *Jelenidő* (jelentő mód), mely egyszersmind futurumot is
jelent, mint sok más nyelvben is. Az *aš* elhagyásával kikerülő igető,
a praesensben következő két ragozásmód közül valamelyiket követi :

a) *poktaš*, tő: *pokt*

Egy.-sz. 1. *po'ktem*

2. *po'kted*

3. *po'kta*

Több.-sz. 1. *poktena'*

2. *pokteda'*

3. *pokta'd*

b) *tolaš*, tő: *tol*

Egy.-sz. 1. *tol'm*

2. *tolad*

3. *toleš*

Több.-sz. 1. *tolona*

2. *toloda*

3. *to'lod*.

Ezen ragozási mintával egyezően elég példát találunk a „Cse-
remisz mondatokban“ is :

Egy. sz. 1. : a) kerem, fiem v. čiem, puem adok, oľem, eianem,
kaem megyek, koldem, jamdelem, vučem, pagalem, kučem, malem,
šinžem tudok, šinžem ülök, oužaktem, pukšem, tülem, šarnem, moš-
tem, punem, kerektem; — b) šulam, kolam hallok, lüdam, nalam,
tolam, konduštam, kečalam, liam leszek, ulam vagyok, užam, ketam
possum, tünemam, kodam maradok, šonam.

Egy. 2. : a) ešted, kolded, kuttured, iled (853.); — b) kodad
maradsz, tolad, užad, ulad vagy.

Egy. 3. : a) šolda, ešta, šolga, oľa, torgaja, tolaža, engerta,
kuča, šinža ül, šinža tud, nörta, pöšta, keča, šüra, pua fű, jora, po-
dorta, šokta, čongesta, jorata, vaška, pokta, mošta, mala, kia fek-
szik, voza ír, šarna, pua ád, kečkera, kiča, moškukta; — b) koješ
(v. koeš) látszik, košteš jár, kočkeš eszik, koleš hall (Cs.pr.), jodiš
kérd (jodeš Cs.pr.-ban), kučaldeš fogódzik, küleš kell, lieš lesz, to-
leš, koštales merit, šueš ér, volgaldeš, paremeš, užeš lát, lüdeš, ču-
češ érzik, šoneš (Cs.pr.).

Több. 1. : a) eštena, čoklena, kaena megyünk, oldena fűtünk,
ruena vágunk, kalasena mondunk (Cs.pr.); — b) kodona maradunk,

muna találunk, koštona járunk, ulona vagyunk, jükštülena fürdünk, tüngalena, nöraldena.

Több. 2.: a) — b) toloda jötök, užeda láttok (Cs.pr.).

Több. 3.: a) pagalad, manad, šolgad, tulad, pogonad, kondad, koldad, moktat, ofat, čongčštat, strojat, potarat, šuktat, kučat fognak, joratat, šüdat. — b) ulod vannak (ulut Cs.pr.), lit lesznek (Cs.pr.-ban *lijut* is), tolod jönnek, puštót megölnek, šočut születnek (Cs.pr.).

A fölhozott példákban szoros szabályszerűség mutatkozik, a mennyiben némely igét többször vagy az a)- vagy a b)-rovatban találunk, s a Reguly szógyűjteményében minden itt egyik a)-rovatban álló igének praesense *em*-mel, ellenben a b) rovatokbelieknek *am-am*-mal van följegyezve. Azonban mégis akad egykét kivétel a Cs.m.-ban. Így Cs.m. 101. van *ilim* élek, lakom, míg 211. 234. *ilem* van, s a többi eléforduló személyek is az utóbbival egyeznek: 853. *iled*, 165. 295 *ilü* lakik, él, 36. *ilüd*, 242. *ilad* élnek. Így 259. *temem*, *sator*, a mit egyszerüen *temam*-ra kell megigazítani, mert *temem* az átható, *temam* a benható alak, melyet a szógyűjtemény „jól lakni“-val fordít. Szintigy 87. *mieš* megyen és 434. *mia*, 152. *kaješ* és 118. 235. *kaja*; pedig *mia*, *kaja* mellett szól a szógyűjtemény szerinti 1. személy *miem*, *kajem* és 119. *kajad* mennek; 86. *kae* megyen, tán csak hibásan van fordítva e h. „menj“, s 100. *piže* fogódzik, e. h. „fogódzott“, különben *pižeš* kellene; 286. *kečkere* e h. *kečkera* (v.ö. 741.). — Meg kell jegyezni, hogy az *ulam* vagyok (v.ö. *ulad* vagy, *ulona* vagyunk, *uloda* vagytok, *ulod* v. *ulud* vannak) egyesí 3. személye nem *uleš* hanem *ulo*, a többesi 3. szem. *ulod*-nak épen úgy felelvén meg, mint a *pokta* a *poktad*-nak.

Tulajdonképi praesensképző a cseremiszből oly kevéssé látszik, mint a finnben; hogy az egyik rovatbeli alakok az *em*, *ed* zárt szótagokat *e* hangzóval ejtetik, arra emlékeztet, hogy a birto-kosszemélyragok *m*, *d* is szeretik magok előtt az *e* hangzót, l. NyK. III, 435.; a *poktem*, *pokted* valódi töje, mint fentebb 49. l. láttuk, alkalmasint *pokto*, s az *em*, *ed* tökéletesen egy fokon áll a finn *a*-végű igetők *an*, *at*-végű 1. 2. szem. praesensalakjaival (*ajan*, *ajat* = *poktem*, *pokted*, vagy hogy azonos igéket válaszszunk: *šuktem*, *šukted* = *saatan*, *saatat*, tö: *sa:ta*). Most az is világos, hogy miért van a 3. szem.-ben *pokta*, a súlyosabb *a*-val; ez ugyanis megfelel a finn 3. személybeli kettős önhangzónak *aa*, tehát: *pokta* = *ajaa*, *šukta* = *saattaa*; a többesi 3. személyben nyilván csak a többesi

t v. d (1. NyK. III, 434.) járul az egyesbeli *a*-hoz: *at v. at*. — Praesensképzőt nem láthatunk a *tolam*, *tolad*-ban sem, melyeknek *a*-ja határozottan egy belszenvedő vagyis legalább kivált benható igéket képző factor, a mint fentebb láttuk. Csak az föltetsző, hogy ezen *a* nem csak az *eš* 3. személyrag előtt, hanem a többesi *na*, *da*, *t* előtt is *o*, *e*-vé gyengül, vagy épen egészen kiszorúl (v.ö. *muna*, *lit*), a mi által azonban legalább a többesi 3. személyre nézve megint egy a kétféle praesensragozást megkülönböztető vonás jő létre. Különbözik az *am*-féle praesens többesi 3. személye úgy van képezve, mintha az egyes 3. személyben nem *eš*, hanem *o*, *e* volna, mint van is az *ulo* „van“-ban; érdekes tehát tudnunk, hogy a Bbl.-beli dialectus ismer egy *-ebeš*-végű többesi 3. személyt, mely a *t* (*at*, *ot*)-félével vegyesen használtatik ugyan, de a mint könnyen látható, eredetileg csak az *am*-féle igék praesensét illethette, melyeknek egyes 3. személye is *eš*-végű; az *ebe* előfordul különben a praeteritumban, mint többesi 3. személy, megfelelően a finn *-ivat*, *-ivüt*-nek (Regulynál *-eve*, p.o. *tolève* = finn *tulivat* jöttek), s ebből látjuk, hogy az *ebeš*-ben nem többesjelelő az *š*, hanem ugyanaz a mi az egyes 3. személyben.

2. Múlt idő (praeteritum). Ennek Regulynál két egyszerű s egy, vagy ha akarjuk két összetett alakját találjuk, míg Castrén és Wiedemann (a Bbliából) csak egy praeteritumot ismertetnek, még pedig a tulajdonképen összetettet, s a valóban egyszerű praeteritumnak mégis előforduló egyes alakjait az utóbbi meg nem különbözteti, mert nem kerül ki belőlük teljes ragozási minta. Itt a Reguly erdei-cseremiszi nyelvét illetőleg, a jegyzeteiből vett ragozási mintákat egyszersmind a Cs.m.-ból gyűjtött példákkal fogjuk igazolhatni. A jelentésre nézve szoros különbséget az egyes praeteritumok között nem tehetvén, csak I. II. III. praeteritumnak fogjuk nevezni.

a) I. Praeteritum:

Egyes-sz. 1. <i>to'lom</i>	Több-sz. 1. <i>to'lma</i>
2. <i>to'luč</i>	2. <i>to'lda</i>
3. <i>to'lo</i>	3. <i>to'le've</i> .

Ilyen praeteritumalakok találkoznak a Cs.m.-ban következők:

Egy-sz. 1. : öröm, elem valék, užalem, užom, ko'fum 226. 511. ko'lom 9. 632. (hallottam, hallám), kuma'lem, kučkom (felnöttem), to'lom, tünemem, tünga'lem, nalem (vettem 108., na'lim 7. 70., na'lem 848.), pûm (adtam) 69. 4., püčküm, mum (találtam), muškum, jomom, lim lettem, vučom, sörem, šuum 198. (šum 207. értem), šolom.

Egy.-sz. 2.: užoč hittál, toleč; naleč, puč adtál, voč 727. (e h. vozoč).

Egy.-sz. 3.: eľe vala, užo, kurgužo, küškede, kete (potuit), kočko evett, kodo maradt (92. csak *kot*), toľo, na'le, puo adott (372. 458. *pu*), püžalde izzadt, piže kapaszkodott, muo talált, maňe (hivott, mondott), lie lett, lekte kiment, lüde, jomo, vozo esett, šeľe (szelt, osztott), šogaľe állott, šile elszaladt.

Több.-sz. 1.: eľna valánk, kotna ettünk (kočk-tól), užna láttunk, kečalena v. kečalna kerestük, tülena fizettünk, toľna jöttünk, šuna értünk, jüna ittunk.

Több.-sz. 2. (nem fordul elé a Cs.m. ban).

Több.-sz. 3.: eľve valának, kodeve (233. maradtak), kodeve (40. hagytak), toľve, tarľve, naleve, užve, užaľve, övörteve, oľve, kereve, kondeve, kaeve mentek, kečkeve, pužleve elromlottak, pukšove, pueve, mošteve, mueve, mieve, jorateve, jükteve, lieve lettek, viseve mérték, šalaneve, šogaldeva, šükalaldeva, šoneve, čialdeva.

b) II. Praeteritum:

Egy.-sz. 1. <i>po'ktošom</i>	Több.-sz. 1. <i>poktošni</i>
2. <i>po'ktošeč</i>	2. <i>poktošta</i>
3. <i>po'ktoš</i>	3. (<i>pokte've</i> , az I. praet. szerint).

Példák a Cs.m.-ban:

Egy.-sz. 1.: eštešem, ilišem laktam, optošom, oľošom, užaľšem eladtam, övörtešem, onžošom, koldošom (812. koldušom), kaešem mentem, kanešem, kodošom 479. hagytam, kučušom fogtam, kečkeršem, kudalđešem felhagytam, tarleščem, palešem, poštešem 107. (pöštöšöm 162.), poktošom, potaršem, moštošom elřaradtam, malešem háltam 114. (malšem 280.), mišem, jološtošom, jaršem, rušom vágtam, vaškešem, vaštaldešem becseréltem, sajlečem, šindešem, šöröšöm, šinžešem tudtam, šüdöšöm.

Egy.-sz. 2.: kodošoč hagytad 424., mišet mentél 585.

Egy.-sz. 3.: ešteš, crteš, iliš élt, lakott, oľoš mondott 392. (oľuš 540.), kološ meghalt, konduš hozott, koldoš küldött, kaeš v. kaješ ment, kereš, kočkeš evett, kečkereš, kudalkoldoš 464., kodoš hagyott, küčöš kért, tazalaneš, nörtöš, nangaeš, poktoš, podorgoš 273. (pudurgoš 472. 702.), pueš adott, pureš, poteš, podešteš, pužoš, lüš lött, rüzüš, saurnaš 150., čarneš, šolguš állott, čerlaneš, sorva'le kért, soraseš, seniš Cs.pr. (gyözött).

Több.-sz. 1. : oľošna beszéltünk 81. (oľošna 507.), eštešna, ilišna, kodošna hagyttunk , engedttunk , kuštošna , kučušna , kondušna, kacšna, potarešna, mišna mentttunk, malešna, sorvalešna.

Több.-sz. 2.-ra a Cs.m.-ban nincs példa; a több. 3. személy úgyis az I. praet. szerint való, s fentebb az illető példák között az itt szereplő igéknek is egy része található.

Ha most az I. és II. praeteritumra fölhozott példákra tekintttünk, azt vehetjük észre, hogy az I. praeteritumot főleg az *am-* praesensű igék, a II.-dikát főleg az *em-*es igék képezik, nem tekintve a többesi 3. személyt, mely valamennyinél csak az I. szerint képezetik. Így csak az I. praeteritumban fordulnak elé: kol- hallani, tol jöni, tünem- tanul (s e szerint alkalmasint a többi *-em-*képzőjű denominativumok is), tünгал- kezdeni, küčk- nőni, nal- venni, püčk-metszeni, mu- találni, mušk- mosni, jom- veszni, li- lenni, vuč- várni, šu- érni, už- hívni, voz- esni, šel- szelni, šil- elszaladni, kod- maradni, ul- lenni (eľem stb.) — és ezek mind *am-*praesensűek. Ellenben csak a II. praet.-ban fordulnak elé: il- élni, opt- rakni, oľ- mondani, övört- örülni, onž- nézni, kold- küldeni, kaj- menni, kan- pihenni, kod- hagyni, kuč- fogni, kečker- kiáltani, kudald- fölthagyni vlmivel, tarľ- bérelni, pal- megismerni, pöšt- ponere, pokt- hajtani, potar- végezni, mošt- elfáradni, mal- hálai, mi- menni, jološt- kötni, ru- vágni, vaške- sietni, vaštald- cserélni, sajl- választani, šind- ültetni, šör- fölbontani, lebeszélni, šinž- tudni, šüd- parancsolni, ert- műlni, kol- halni, kond- hozni, ker- verni, küč- kérni, tazalan- fölgyógyül, nőrt- áztatni, nangaj- viinni, podorg- eltörni [törik], purbemenni, pot- végződni, repedni, puž- rontani, lü- löni, rüz- ránczигálni, saurn- fordulni, čarn- megszűnni, šolg- állani, čerlan- megbe-tegedni, sorval- kérni, soras- beleegyezni, sen- gyözni, kušt- tánczolni, — és ezek mind *em-*praesensűek, kivéve az egy *ru* vágni-t. Mind a két praeteritumban csak ezek fordulnak elé: užal- eladni (užalem és užaľsem), kočk- enni (kočko (és kočkeš), pu- adni (puo és pueš), ešt- tenni (eštena és eštešna), és az I.-ben még túl- fizetni (tülena, noha *em-*praesensű). Ez még sem lehet egészen esetlegesség, habár aránylag csekély terjedelmű is a kutatásunk alapja, a Cs.-mondatok; de ezek nem mondva csináltattak, hanem hallás után följegyeztettek; különösen nem lehet esetlegesség, hogy az ugyanazon egy gyökből való *kod-* maradni és *kod-* hagyni igék közül amaz épen I. praeteritumot és *am-* praesensűt, emez pedig II. prae-

teritumot és *em* praesens-t képez. A Bibliában is találkozunk néhány *š*-es praeteritummalak: *šudešam* (R. *šüdošom*), *popešam*, *peregešam*, *goltšam* (R. *koldošom*), *kelesešac*, *kodešac* (elhagyttál), *kešna mentünk* (R. *kaešna*), *kodešna* (elhagyttunk), *pälešna*, *truješna*, *turzešna*, — s ezek is mind *em*-praesensü igéktől valók, csak *kuške-dešna*, *šaraktašna* *am*-praesensüektől; a Cs.pr.-ban, hol különben, mint a Bibliában is, többnyire *n*-es praeteritum van (a melyről alább), előfordul *š*-sel e három: *puroš bement*, *puš adott*, *seniš győzött*, szintén mind *em*-praesensü igéktől. Másrészt, a mi az I. praeteritumból még fenmaradt a Bblia nyelvében: *tole* jött (R. *tofo*), *üle* vala (R. *éle*) és a Cs.pr. *íle* (= *ele* R.) éppen az *am*-praesensü igék közé való. A 1836-ki kazáni grammatika minden mintájában *š*-es és nem *š*-es, és *n*-es praeteritumot hoz föl, de ez nem bizonyíthat a Cser. mondatok ellen; mert eléggé meglátszik, hogy a grammatika szerzője csak a mintákat lehető teljeseen akarja betölteni. — Mint ezek után némileg jogositva lehetünk az I. praeteritumot, kivált az *am*-praesensü, a II-dikat kivált az *em*-praesensü igéknek sajátjául tulajdonítani, s következőnék ebből egyszersmind, hogy e két egyszerű praeteritum eredetileg tulajdonképen egy, csak az *am*-os és *em*-es ige-tök végének hangbeli különbsége által két külön alakot öltött praeteritum. És csakugyan föltetsző volna az, hogy a cseremiszből legyen két egyszerű praeteritum, míg a legközelebbi rokon nyelvekben mind csak egy van: a finnben az önhangzós *i*-praeteritum (mely így alakilag a cseremiszi I. praet.-nak felel meg), a vogulban az *s*-es praeteritum = cser. *š*-es vagy II. praet.). S ha ki lehet mutatni, hogy a finn *kuoli* meghalt mindenestül = vogul *kals* (cser. *kološ*), ki fogjuk mutathatni a két cseremiszi praeteritumalak azonosságát is. Erre pedig a finn nyelvalakokon történt hangváltozásokat kell még jobban ismernünk; mert a finn praeteritumi *i* nyilván csak egy testesebb képzőnek maradványa, úgy mint a névszók többesében is a casusragok előtti *i*. Egy figyelembe venni való körülmény az, hogy a cseremiszi I. praeteritumban *l*, *n*-végű ige-tökön néha lágyítás történik: *tofo*, *kofo*, *kumafem*, *mafe*, *nafe* — tehát tulajdonképen *j* volt itt, mely a finn *i*-hez igen sorosan csatlakozik; de egyszersmind, ha *tofo* = f. tuli, azt látjuk, hogy ez utóbbit legközelebb egy *tulje*-féle teljesebb alak előzte meg. De most még nem feszegethetjük e kérdést; csak azt említjük még, hogy a két praeteritum eredeti azonossága mellett némileg a többesi 3. személy (*eve*) egyfélesége is szól.

Az I. praeteritum, külső alakját tekintve, egy könnyű és a megelőző önhangzóhoz némileg alkalmazkodó önhangzót tesz az igetőhöz: *o*, *e* (*ö*, *u*, *ü*), melyhez az 1. 2. személyragok járulnak: *m*, *č* (t-ből), *na*, *da*; az egy. 3. szem.-ben nincs személyrag; a többesi -*eve*-ben praet.-képzőnek, és legalább többesi ragnak kell lenni, lehet személyrag is, a mi a megfelelő finn *ivat*, *ivüt* után valószínű is; de a mint látjuk, a többesi rag már csak érték szerint van az *eve*-ben (e h. -*evet*), mely, a mi szintén megjegyezni való, állandóan ezen *e* hangzóval van, a megelőző szótagban akármily önhangzó van is, még pedig *e've*-nek accentuálva. Minthogy az I. praeteritum majdnem kizárólag az *am*-praesensű igéket illeti, nem jöhetnek az *em*-féle praeteritumalakok (p.o. nařem, užalem) összeütközésbe praesensbeli *em*-mel (melytől a cseremisz rendszeren az *š*-féle II. praeteritumot képzik). De a többes-szám 1. 2. személyeiben már lehetne összeütközés az *am*-osak praesensével is, p.o. *kodam* maradok, több. 1. *kodona*, praet. *kodo* maradt, s egyszerűen a *na*-t téve hozzá, megint *kodona* lenne; ezt az összeütközést a nyelv a praeteritumalak nagyobb összerántásával kerüli el, v.ö. *tolna*: praes. *tolona*, *eřna*, *uřna*, *kečalna*, *jüna*, *řuna*, sőt *kotna* e h. *kočkona* (*kočna*, *kofna*, s így helyesebben írhatjuk ez alakot Cs.m. 859.-ban is, mert mindig *č* és *t* cserélődnek föl); e rövidítés, az önhangzón végződő egytagú igetőknel rendszeren már az egyesszámban is történik. Végre az igető vég *l* v. *n*-jének *ř*, *n*-né válását szabálynak mondhatjuk, bár nem minden példában találtuk.

Az *š*-es vagy II. praeteritumban az *š*, ha az igető mássalhangzó végű, a megelőző önhangzóhoz illő könnyű önhangzóval, *o*, *e*, *ö*, *u*, *ü*-vel járul az igetőhöz, kivéve az *l*, *r*-végűeket, melyekhez rendszeren közvetlenül járul az *š*; utána a személyragok ugyanazok mint az I. praet.-ban. A közvetítő önhangzó azonban többnyire csak a tö eredeti végönhangzója helyett lesz, p.o. *poktořom* így taglalódna: *pokto-ř-om*, s kérdés vajjon nem kell-e tovább is így taglálni: *pokto-řo-m*, úgy hogy *řo*, *ře* volna a praeteritumképző lehető teljes alakja, mely a 3. sz. és többesi 1. 2. szem.-ben csak *ř*. Mindenesetre feltetsző az alaki egység ezen *řo* között és a NyK. III, 430. tárgyalt nomen agentist képző *řo* között, melynek csakugyan praeteritumi jelentése is lehet; hát ha a -*řom* stb. praeteritum között s az igenévképző *řo* között olyan viszony van, mint a török -*dim*, *dim* (*dum*, *düm*)-féle praeteritum és a -*dik*, *dik* (*duk*, *dük*) között? Sőt vajjon

nem felel-e meg eredeti rokonságnál fogva az ō-es praeteritum a török *dī*, *dī*-félének, meg a ō képző a *dīk*-nak? — a mely esetben készen lemondunk azon conjectura fentartásáról, hogy a ō (illetőleg *kšo*) a tatár *guči* stbinek felelne meg (l. NyK. III, 431). De megengedve, hogy ez újabb sejtelmünk alapos, az egyszersmind arra is szolgál útmutatóul, hogy mikép lehet a kétféle egyszerű csere-misz praeteritumot, melyeknek azonosságát belső okok igen hihe-tővé teszik, alakilag is egyeztetni. Ugyanis a praeteritumképző alap-hangzója *t*-hang volt volna, mint a törökben; ez egyrészt vált ō-sé (a vogulban egyáltalában *s*-szé), másrészt *j*-vé, mely itt-ott az I. praet. alakjaiban még megvan (és a finnben mint *i* általános lett) vagy egészen el is tűnt (a mely eltűnésnek különben az *am*-os igé-tők végében kell hogy valami hangtani oka legyen), s ez utóbbira néz-ve egyelőre avval nyugtathatjuk meg magunkat, hogy látjuk, mily nyomtalanul tűnik el másutt is a csere-miszben önhangzók közti *t*-hang; p.o. *šüm* = finn *sydäme* szív, *mü* = f. *mete* (*mesi*) mész. Tehát, ha a finn *oli*, vogul *ols*, cser. *ēle*, török *oldu* (tatár *boldi*) csak-ugyan eredetileg egyek, képzőre nézve is: nem csatlakozhatnák-e ezekhez még a magyar *vala* is, noha ebben már se a *t* se a *j*-nek nyoma sincs?

Itt kezembe akad Reguly följegyzései között még egy lap, a melyet előbb nem vettem észre s a melyen szintén a praeteritum képzéséről szabályokat ad; ő is fölmerte, hogy az *em* és *am*-prae-sensü igék különbsége a praeteritumban is mutatkozik, s érdekes látnunk, hogy fogja ő föl a dolgot, ezen korántsem kidolgozott kísérletben, mely azonban a Cs.m.-ban elé nem forduló példákat is nyújt. — „A praeteritum indicatívi, úgymond, részint a praesens-végzet hosszabbítása által képeztetik, betoldatván igető és személyrag közé a *še* szótag (nálunk II. praeteritum), részint a hangsúlynak a praesensvégzetről az igetőre való átköltöztetése által. A képzés különbségének oka inkább phonetikainak mintsem logikainak lát-szik lenni. Maga a praeteritumképzés következő szabályok szerint történik: 1) Azon igék, melyeknek praesens indic.-beli I. szemé-lye *tem*-en végződik, a praeteritumot *tešem*-en végződtetik; p.o. *šütem* fölbontok: *šütösöm*, *tuštem* kitalálok: *tuštušom*, *čiktem* induo: *čik-tešem*, *šindem* ültetek: *šindešem*, *kočkoktem* etetek: *kočkokošom*, *löldem* fölemelek: *löldösöm*; kivétetnek *): *joda'm* kérdek: *jo'dom*,

*) Szorosan véve nem helyes kivétel ez, mert a kivett igék úgy sem

koda'm maradok : ko'dom, moda'm játszom : mo'dom, toda'm fonok : to'dom ; küešta'm sütök : küe'stem, verešta'm kerülök valahová : vere'stem, šoješta'm diszekszem ; šoje'stem, lekta'm kimegyek : le'ktem, šorokta'm sirok : šoro'ktum, küškeda'm szétszakítok : küške'dem. — 2) A *lam*-végű igék mind hangsúly-költöztetés által képezik a praeteritumot, p.o. šogola'm fölállok : šoga'lem, šükela'm taszítok : šuka'lem ; kivétnek : male'm alszom : ma'lesem, o'e'm beszéllek : o'lesem, oldale'm csalog : oldalsem, tülem fizetek : tülšom, čoklem áldozok : čoklošom, küšketlem szétszakadok : küšketlesem, orle'm szétmegyek : o'rlušom, orole'm őrt állok : orolsem, tarle'm bérelek : ta'rlšem. — 3) Az *emam*-végű igék hangsúlyváltoztatás által, p.o. šongema'm öregszem : šonge'mem, tünema'm tanulok : tüne'mem. — 4) A *kam*-végű igék hangsúlyváltoztatással, p.o. kočka'm eszem : ko'čkum, moška'm mosok : mo'skum. — 5) A *mem*-végűek *měšem*-et kapnak, p.o. teme'm töltök : temešem. — 6) A *nem*-végűek *něšem*-mel vannak, p.o. šarnem emlékszem : šarnešem, euanem hiszek, reméllek : euančem. — 7) A *jam*-végűek hangsúlyváltoztatással, p.o. koja'm meglátaszom : ko'jüm, kuja'm baszom : ku'jüm, eja'm úszom : e'jem. — 8) A *rem*-végűek *rěšem*-et kapnak. — 9) A *sem* végűek *sešem*-et, p.o. kalasc'm mondok : kala'sešem. — 10) A *žam*-végűek hangsúlyugratással, p.o. uža'm látok : u'žom, kuža'm hugyozom : ku'žom. — 11) A *čem*-végűek *češem*-en végződtek a praeteritumot, p.o. vučem várok : vučušom. — 12) A *zam*-végűek hangsúlyváltoztatással, p.o. voza'm lefekszem : vo'züm. — Ezután még ezeket az egyes példákat hozza föl: kaem megyek : kaešem, kiem fekszem : ki'sem, kuem szövök : ku'som, lüem lövök : lü'šom, miem jövök : mi'sem, ruem vágok : ru'som, šuem vetek, dobok : šu'som ; jüam iszom : jü'm, muam talállok : mu'm, puam adok : pu'm*), šuam elérek : šu'm. — Így jut Reguly azon eredményhez, hogy : „minden igék, melyeknek praesens indicativi-beli 1. személye *em*-en végződik, a praeteritumot ezen praesensvégnék *ešem*-mé való hosszabbítása által képezik“; és „az *am*-on végződő igék a praeteritumot a hangsúlynak a praesensvégről az utolsó tőszótagra való átköltöz-

jöhetnek vala az 1. szabály alá, mert *tam*, *dam*-végűek, nem *tem*, *dem*-végűek.

*) A szógyűjteményben a *pu adni praesense puem*, s cvvel egyez a Cs. pr.-beli *puš* adott is ; a Cs.m.-ban igaz a *puam*-mal egyező *praet.-alakok* fordulnak elő, *puš* (adott) is.

tetesc által képzik, s egyszersmind a praesensbeli végvocalis *e*-vé vagy a *tö* vocalisává változik.“ — Még azt is jegyzi meg, hogy „a *lam*-végű igék az *l-t l*-vé lágyítják, s ha az *l* előtt vocalis van, ez mindig *a*-vá lesz, tehát *-elam*, *-alam*, *-olam* lesz *-alem*-mé, p.o. *šükelam* : *šükalem*.“ Végre mégis arra a kérdésre is akad, hogy „mely igék a praesens indicativiben *em*-végűek, s melyek *am*-végűek?“ — de erre már nem ad feleletet. Ugyane kérdés tárgyalását l. fentebb a 63—65. lapokon.

c) III. vagy *n*-es praeteritum.

Ennek alakjai a Bbl.-ban majdnem a kizárólag kasznált praeteritumalakok; a Cs.pr.-ban is ez fordul elő a leggyakrabban, s Castrén csak ezt hozza föl mintáiban. Azért előbb ezekből ismertessük meg, utoljára hagyván Regulyt, s részünkről az alakok hasonlító fejtegetését. — Az igetökhöz, annak eredeti végönhangzóját is megtartva, járul *n*, s az így keletkező alak egyszersmind egyes 3. személy.; tehát a rövidebb igetöt tekintve, ezen alak többnyire *en*-végű, p.o. *išten*, *tolen*, *purten*, *nalen*, *kolten*, *lin*, *jun*, *mon*, *šon*, *puen* (mindig így, nem *pun*); néha az *n* előtt *a*-val: *jaman* (v. *jamen*), *užan* (*užen*), *kašten* v. *kašten*), *kačkan* v. *kačken*; így a Bibliában (v.ö. Wiedemann 135. l.). Megjegyezzük, hogy ezen egykét *an*-os eset, bizonyosan nem véletlenül, oly igéktől való, melyek a praesensben *am*, *ad*-ragozásuak; Castrén az *am*-os igeragozásban szintén *an*, *än*-nel adja ezen praeteritumalakot: *lodan* olvasott, *läktän* kiment, az egytagú vocalisvégű *jü* inni lesz *jün*; ellenben *em*-praesensüektől van: *loen*, *tülen*, *jalšten*. Ezen egyszersmind egyes 3. személyhez járulnak mint személyragok a Bibliában: egy.-sz. 1. *am*, p.o. *koltenam*, 2. *-at*: *koltenat*; több. 1. *na*: *junna*, *monna*, *tolenna*, 2. *da*: *ištenda*, *linda*; a több 3.-ban *et*: *monet*, *kolištenet*, *tolenet* stb. (vagy az igetökhöz csak *ebe* járul, a mi I. praeteritumunkhoz tartozó alak = *-eve* R.). Castrénál az egyes-számban szintén *am*, *at* (vagy *äm*, *üt* magashangulag), de a többes-számban 1. *ana*, *änä*: *lodanana*, *läktänänä*, *jünänä*, *loenänä*, *tülenänä*, *jalštenänä*; 2. *ada*, *ädä*: *lodanada*, *läktänädä* stb., noha a Bibliabeli rövidebb *lodanna*, *lodanda* stb. alakokat is amazok mellett felhozza; a több. 3. személyben nem *et*-et, hanem *at*, *üt*-et járultat az *n*-hez: *lodanat*, *läktänüt* *jünüt*, *loenüt* stb.

És milyen alakokat ad Reguly? két mintája ez:

Egy.-sz. 1. <i>to'lnam</i> v. <i>tolonam</i>	Egy.-sz. 1. <i>poktenam</i>
2. <i>to'lnad</i> v. <i>tolonad</i>	2. <i>poktenad</i>
3. <i>to'lon</i>	3. <i>pokten</i>
Több.-sz. 1. <i>tolon ulna</i>	Több.-sz. 1. <i>pokten ulona</i>
2. <i>tolon uloda</i>	2. <i>pokten uloda</i>
3. <i>tolon ulod</i>	3. <i>pokten ulod.</i>

S a Cs.-m.-ban fordulnak elé: Egy. 1.: kolonam 246. hallottam, čienam fölvettem (ruhát) 460.; — egy. 2.: čočonad születél, tolonad jöttél; — egy.-sz. 3.: ešten csinált, engen megpörkölődött, kaen ment, kuškon nőtt, košken száradt, kelgemen mélyedt, kudekšen levetett (ruhát), kien feküdt, keten potuit, tolon jött, tüngön megmerevedett, pužlen romlott, podorten eltört, palen megtudott, püčkün metszett, pojen meggazdagodott, nalen veit 188. 721. (nalan 721.), mošten el-fáradt, mien odament, jodon kérdezett, jomdaren elvesztett, javogen elsoványodott, lin lett, vozon esett 528. (vozun 530.), šulon szabott, ši'lin elszaladt, šološton lopott; — több. 3.: nangaen ulod 186., kolden ulod 466., užon ulod 492., kečken ulod 639., šalanen ulod 703.

Hogy a Regulyféle *tolon ulna* v. *ulona*, *tolon uloda*, *tolon ulod* az *ulam* vagyok többesszámával, mint segédigével összetett alakok, azt látja mindenki; de az egyszámúbeli *tolonam*, *tolonad* nem lát-szanak első tekintetre összetettnek, s mégsem lehetnek egyebek, mint *tolon-ulam*, *tolon-ulad*-ból összerántott alakok. Ez összerántás-nak lehetőségét eléggé magyarázza a segédige gyenge hangsúlya, mert a hangsúly *to'lon* első szótagján van; így *tolonulam* lett *tolon-lam*, s végre *tolonam*; s nem hiba, hogy a Bibliában Luk. 7, 7. lü-den/lam maradt lüdenam helyett (habár Wiedeman azt mondja rá, hogy „ganz einzeln und nur druckfehler“), látjuk most mit jelent ezen hibásnak látszó *l* betűcske; a Cs.pr.-ban meg előfordul a félig összerántott több. 3. személy; *lin-lut*, *ilen-lut*, a teljes *lin-ulna*, *lin-ulda*, *kalasen-ulut* mellett. De ha a *nam*, *nad* ról áll, hogy *n-ulam*, *n-ulad*-ból össze vannak vonva, a Bbl.-beli *nna*, *nda*-ra nézve is kétségtelen, hogy a két *n-n* közül meg az *n-d* közül kiszorult az *ul* szótag; közvetítőt képez a Castrén-féle *nana*, *nada*; kétségtelen a több. 3. személyre, *net* vagy C. szerint *nat*, *nüt*-re nézve is, hogy *n-ilat*-ból (így hangzik náluk az *ulod*) össze vannak rántva, v.ö. a Cs.pr.-beli *lin-lut*, mely épen az összerántás középútján áll. kevésbé valószínű az, hogy a *net* csak eredeti *t* többesiraggal van;

mert a *t* többesi rag a cseremiszb en csak a 3. személyragokon mutatkozik, tehát birtokosragos névszók on, meg az igeragozásban; az *n*-alak pedig magában nem ige, hanem a hozzá simult segédigéről maradt meg a többesi *t* rag.

De maga az *n*-végű praeteritumalak (melynek fent. az egy. 3. személyben vannak a Reguly szerinti példái: *ešten, engen, kaen* stb.) micsoda tulajdonképen? Kétség nélkül, miután az egyesi 3. szem. ben ön-maga mint praedicatum állhat s az 1. 2. személyekben a „*vagyok, vagy*“ stb. létigéhez csatlakozhatik, valami igenév, mely múlt időt vagy bevégzettséget jelent (v.ö. *kün* NyK. III, 433. l., *n* képző). Hogy röviden mondjuk meg, a cseremiszb *n*-végű praeteritumalak a finn *-nut, nyt*-képzőjű múlt részesülönék kissé elkopott mása, s a mint a finnben a perfectum evvel a *nut, nyt* részesülövel meg az *olen* (vagyok) stb. létigével fejeztetik ki, épen úgy a cseremiszb en az *n* részesülövel és *ulam* (vagyok) stb. létigével, csak-hogy a finn a létigét elül, a cseremiszb meg hátul teszi. Tehát cser. *tolonam* (tolon-ulam) = f. *olen tullut* (*tulnut*), *ilen ulod* éltek = *ovat elüneet* stb.; sőt magától az *ulam* igétől is van ezen perfectum: a Bbl.-ban és a kazáni gram.-ban *ilnam, ilnat* (v. *ilenam, ilenat*) stb. = f. *olen ollut* stb. A finn *-nut, nyt* azonban a casusokban mint töt a *-nehe* alakot is tünteti elé, s nem lehet tudni, melyikhez állt közelebb a cseremiszb hajdan teljesebb alak, mely most, a másuvá eső hangsúly miatt, csak *n*-né csonkult el; azt azonban hisszük, hogy a cseremiszb soha sem tette többes-számba az *-n* alakot, mert a többes ki van fejezve a segédigén s különben sem kívánja a nyelv szigoruan a névszói praedicatumnak többes-számba tételét. — A finn *nut, nyt* mindig a tiszta igitőhöz lép, s már fentebb láttuk, hogy mindazt, a mi az *n* praet.-alakban ezen *n* előtt van, teljesebb valódíbb igitőnek tarthatjuk, kivált miután Castrénál az *äm* os igéknél többnyire megmaradt az igitőt módosító a *is*: *loda-n, liktü n* stb. Így az alakok taglálására nézve is egymásnak szembe állithatjuk a finnt és cseremiszt: finn *saa-nut* = cser. *šu-n* v. *šo-n*, *saatta-nut* = *šukte-n*, f. *synty-nyt* = *čočo-n*, *lihte-nyt* = *liktü-n* (C.), f. *juo-nut* = *jü n*. — Wiedemann, gr. 125. az *n*-es praeteritumot szintén „verbalnomen“-nek tekinti ugyan, de egynek tartja egy hason-hangzású, de gerundium-jelentésű alakkal, melynek egészen más eredetéről majd alább (D, 2.) szólunk.

d) Ha az *n*-es praeteritumalak *ulam* „vagyok“ segédigével

perfectumot képez, ugyanaz, az *elem* „valék“ (= finn *olin*) stbivel, plusquamperfectumot fejez ki:

Egy.-sz. 1. <i>tolon elem</i>	Egy.-sz. 1. <i>pokten elem</i>
2. <i>tolon eleč</i>	2. <i>pokten eleč</i>
3. <i>tolon ele</i>	3. <i>pokten ele</i>
Több.-sz. 1. <i>tolon elna</i>	Több.-sz. 1. <i>pokten elna</i>
2. <i>tolon elda</i>	2. <i>pokten elda</i>
3. <i>tolon eleve</i>	3. <i>pokten eleve</i>

V.ö. a Cs.m. 225. ofen ele mondta vala, 468. kaen ele, 599. lin elem lettem vala, 84. engerten ele, 466. tolon elem.

e) Reguly még az *n*-es praeteritumalakot a személyragos *ulmaš* igenévvel, egy külön, a perfectummal körülbelül egy értelmű, összetett verbum finitum-alak gyanánt hozza föl:

E.-sz. 1. <i>tolon v. pokten ulmašem</i>	Több. 1. <i>tolon v. pokten ulmašna</i>
2. <i>tolon v. pokten ulmašed</i>	2. <i>tolon v. pokten ulmašta</i>
3. <i>tolon v. pokten ulmaš</i>	3. <i>tolon v. pokten ulmašest</i>

A mennyiben az *ulmaš* tulajdonképen *ul* igének nomen actionise, a *tolon ulmaš* mintegy múltidőbeli nomen actionis volna = „das gekommen sein“, és ha így p.o. *tolon ulmašed* annyit jelent mint *tolonad*, hozzá kell érteni ezt: „van“ = es ist dein gekommen sein (Cs.m. 469.). V.ö. 581. 639., hol nem participium paret. is áll mellette. — Azonban megjegyzem, hogy a Cs.m. 469. és 639.-t szorosabban megtekintve, az a gyanítás ébredhet bennünk, hogy *ulmašed* és *ulmašem* helyett tkp. *ulmašted* és *ulmaštem* (v.ö. 472. *tolmaštena* és NyK. III, 452. a *šte* locativus-ragot) akart állani, s így igen alkalmasan lehet a Cs.m. 469-t fordítani: „bei deinem des abends gekommen sein = az alatt, hogy te este jöttél, én stb.“, meg 639. „otthon nem voltom-ban.“ Maga a 3. személybeli *ulmaš* aztán *ulmašte* helyett volna (v.ö. III, 452., hogy a *te* locativusi irányrag néha elkopik: *olaš* = *olašte* stb.).

3) *Conjunctivus*, mely Regulynál főleg az „akarási“ kifejezésére használatik, s melyet néha *potentialis*-nak is nevezhetünk s a magyar *na*, *ne*-igealakokkal fordíthatunk („meg akarom nézni a vetést = megnézném a vetést“); készül a *ne* jellemző képzővel, mely az igeőfőhöz járulván, utána a birtokosragokkal egyező személyragok következnek:

Egy.-sz. 1. <i>tolnem</i>	Egy.-sz. 1. <i>poktenem</i>
2. <i>tolned</i>	2. <i>poktened</i>
3. <i>tolneze</i>	3. <i>pokteneze</i>
Több.-sz. 1. <i>tolnena</i>	Több. 1. <i>poktenena</i>
2. <i>tolneda</i>	2. <i>pokteneda</i>
3. <i>tolnežd</i> (másutt <i>-nešt</i>)	3. <i>poktenežd</i> (<i>-nešt</i>)

V.ö. Cs.m. toloktenem 687., linem 600., onzenem 663., kajnem 675., puštenem 676., övörtenem örülnék 674., eštenem 791., — tolmed 560.; — kajneze 698. 755., tolneze 560., kočkokteneze 689., jüktükteneze 689.; kaekteneze 690. šinženeze 692., kolneze (hallana, szeretne hallani) 694., kotneze 755., külneze (kellene) 785., — kondenešt 562. — A Bbliában: karnem, nalnem, moneze, puneze, tolneze, altalneze, šačekteneze (szülne), koltneze stb., purnena, anžaltenena, išteneda, uženešt, čienešt stb. Megjegyezhető, hogy a *nem* stb. előtti önhangzó Regulynál is mindig *e*, míg p.o. a praeteritumi *n* előtt a megelőző szótagéhoz alkalmazkodik; ezt maga a *nem* stb.-nek állandó *e* hangzója okozza. Különben a *nem* előtti önhangzó, a hol megvan, természetesen az igető eredeti végönhangzójának, vagy ennek helyettesítőjének tekintjük. — Egybevetethetjük itt is a finn conjunctivus ragozását: *saattanen* (šuktenem), *saattanet* (šuktened), *saattanee* e.h. *saattanehe* (šukteneze), *saattanemme* (šuktenena), *saattanette* (šukteneda), *saattanevat* (šuktenešt).

4) Az imperativus az egyesí és többesi 3. személyben a csupa igetőhöz járultatja a *že*, *št* személyragokat, szintígy a több. 2.-ban; az egy. 2.-ban a csupa igető (néha még hátul megrövidítve) egyszersmind az imperativus:

Egy.-sz. 2. (tiń)	<i>tol</i> , <i>pokto</i>
3. (tudo)	<i>tolžo</i> , <i>poktožo</i>
Több.-sz. 2. (te)	<i>tolda</i> , <i>pokteza</i> (sic!)
3. (numo)	<i>tološt</i> , <i>poktošt</i> .

V.ö. a Cs.m.-ban: engertekte dülleszsz, ešte csinálj, onžukto mutass, kurguž szaladj, koldo küldj, kac menj, kučo tarts, tojo rejts, tülö fizess, tol jőj, nal végy, pu adj, *püč* nyirj meg (teljes tő: *püčkö*), pokto hajts, pöšte pone, *poč* nyiss (tő: *počka*); — liže légyen, kotšo maradjon, koškožo száradjon, nalže vegyen, vočo essék (vozšo h.); — tolda jöjjetek, — puren *ketešt* bemehessenek; v.ö. a Cs.pr.-ban tunalda kezdjete, tolda, jodta kérjete, puda adjatok, kumalda hajoljatek le, söröda igérjete, pogoda szedjete össze. — Wiede mann

az imperativus 3. személyét, mert természeténél fogva gyakran a conjunctivussal érintkezik, csak ennek (a *-neže* és *-nešt* alakoknak) rövidítésének tekinti, úgy hogy épen a jellemző modus-betű elvetett volna. Erre teljességgel nincs ok: mert alak szerint egybetartozók *tolda*, *tolžo* és *tološt*, és hogy az egyes 2. személynek nincs ragja, a cseremiszbén mint sok más nyelvben, azért van, mert nem kell a pluralist kifejezni. El lehet ugyan hinni, hogy az imperativusnak is eredetileg valamely jellemző képzője lehetett, melynek most nyoma sincs; de ez semmiesetre nem a conjunctivusbeli *ne* volt, hanem, miután általában a cseremiszbé és a finn ige között sok szoros hasonlatosságot találunk, alkalmasint gutturalis-féle volt az (v.ö. finn. *-kü* és *-kö*). — Homályos előttem a Reguly. *pokteza*-ja, mely helyett *pokteda*-t várnánk, mely igaz, hogy egyenlő volna a praes. indic.-vel (ugyanígy találjuk még nála ezt is: *liza* legyenek); avagy egy imperativusképző rejlik-e itt? Ugyanis a Cs.pr.-ban előfordul a többesi 2. szem.-ben *žeda* is, s az 1.-ben, mint adhortativ alak, *žena*, sőt egyszer megfordítva *-naže* (tauštaržeda adjectok hálát, koštažena járjunk, prazdniklenaže), s ha erre nagyobb súlyt fektetünk, azt kell tartanunk, hogy a 3. személyben a *že* sem személyrag; hanem imperativképző, a melyhez a többes számban csak a többesi *t* járult; azonban nem lehetetlen, hogy a *žena*, *žeda* csak a 3. személyből, helytelen képzéssel, állott elé.

Végre még egy sajátos imperativusalakot kell megemlítenünk, mely a hegyi-cseremiszbén (a Bbliában, Castrénnál s a kazáni gr.-ban) fordul elé: Egy. 2. *-ma*, *mü*, több. *mada*, *müdü* (*mädu*), p.o. *lot* olvass v. *lodama*, *lotta* olvassatok v. *lodamadu*; *tüle* v. *tülemüdü* fizessetek C., *šinda* v. *šindemü* ültess, *šindeda* v. *šindemüda* ültessetek K., *kejemü* menj, *tolemäda* jöjjetek Bbl. stb. — Hasonlóképen a hegyi dialectusban az *ok* nyomatékosító particula szeret az imperativushoz csatlakozni: *anžok* nézz Bbl., *šindo'k* ültess, *šinde-do'k* ültessetek K., *tüleok*, *tüledüok* C. stb.

5) Conditionalis.

Egy.-sz. 1. <i>tolgečem</i>	Egy.-sz. 1. <i>poktegečem</i>
2. <i>tolgečed</i>	2. <i>poktegečed</i>
3. <i>tolgeč v. -gečen</i>	3. <i>poktegeč v. -gečen</i>
Több.-sz. 1. <i>tolgetna</i>	Több.-sz. 1. <i>poktegetna</i>
2. <i>tolgetta</i>	2. <i>poktegetta</i>
3. <i>tolgečešt</i>	3. <i>poktegečešt.</i>

Ugyanígy találjuk Regulynál még a *li* lenni igének conditionalisát: *ligečem, ligečed* stb.; a Cs.m.-ban užgeč 471. és *tol-tól*: *tolgeč 471.*, *tolgečen 676.*, *tolgečed 674.*, *tolgečešt 675.* — Jelentése Cs.m. 476—76. egy conditionalisé, lehetőknek képzelt feltételt kifejező (a határozottan kimondott feltételt *ken, gen* particula fejezi ki a *verbum finitum* után; v.ö. NyK. III, 469.); 471. pedig optativusi, s így nevezi is Reguly ez alakokat, de minthogy ez a jelentés csak amannak módosítása, czélszerűbb a conditionalis nevezet. A Biblia is ismeri ez alakot: *ülgecem* ha volnék, *ligece* ha lenne, *valagece* ha elsülyedne, *šinzegece* ha tudna, *ülgecda* v. *ulgecda* ha volnátok, *ülgece* v. *ulgece* ha volna, mely utóbbi különösen körülírásra használtatik: *ußen ülgece* ha látott volna; Castrén ismeri az *olgec*-et (*olam* vagyok igétől = *ülgece* Bbl.; Reg. szerint *ulgeč* volna), melyről azt mondja, hogy „particula enclitica („ha“), p.o. *tolam olgec* si venero, *tolnem olgec* si venturus sim, *tolnam olgec* si venerim.“ De továbbá azt mondja, hogy „harum formarum loco in sermone quotidiano forma saepe auditur contracta, quae terminationibus modi et personarum primaque syllaba particulae *olgec* objectis exorta est, p.o. *tolgecam* (sajtóhiba *tolgecem* helyett), *tolgecet*, *tolgečeze*, *tolgecenä*, *tolgecedü*, *tolgečešt*; sic: *užgecem* si viderem stb.“ E fölfogást, a mi a „contractiót“ illeti, csak az az egy kérdés is megczáfolja: hát maga az *olgec*, hogy és miből contraháltatott? E fölfogást különben a kazáni gr. után vette föl, mely így adja a „conditionalis ragozást“: *šindenam ulgece*, rövidítve: *šindegecem*, *šindenat-ulgece* v. *šindegecet* stb. De az alkatrészeket tekintve, nem egyet jelent a két alak: az első = ültettem, ültettél volna, a második (állítólag rövidített) = ültetnék, ültetnél stb. Az utóbbi, a kazáni gr.-ban tovább így foly: *šindegece*, több. 1. *šindegecna*, 2. *šindegecda*, 3. *šindegečešt*.

A *geče, geč (gece, gec)* tehát valóságos modusképző, s nem lehet kétség, hogy egy a finn *isi*-conditionalisképzővel, tehát: *saattaisin* = cser. *šuktegečem*, *saattaisit* = *šuktegečed* stb. — Regulynál az egy. 3. személyben *-gečen*-végű alak is van, melyben az *en*-t személyragnak nézhetjük; a *gečna*, *-gečta*-ban a *č* *ř*-vel cserélődik föl, mint másutt is szokott (p.o. *meletna* tölünk, *leč* = -től).

6) A mint a magyarban a változatlan *vala* a személyragos praesensalakok után imperfectumot képez, úgy a cseremiszből is az *ele* „*vala*“ (Cs.pr. *ife*) használtatik változatlanul személyragos igealakok mellett, és pedig

a) praesens mellett = imperfectum (hypotheticum), oly értelemben mint a magyar „ha kérem [v. kérem vala], megkaptam vala = ha kértem volna, megkaptam volna.“ V.ö. Cs.m. 661 *šinžem ele* gen: ha tudom vala (tudtam volna), *tolam ele* jövök vala (jöttem volna); 670. *tolad ele* gen: ha jösz vala (jöttél volna), *užad ele* látod vala (láttad volna); 672. *koldad ele* gen: ha küldnek vala (küldtek volna), *tolod ele* jönnek vala (jöttek volna); 677. *mied ele*: jösz vala (jöttél volna); 693. *küleš ele* kellett (tkp. kell vala, kellett volna); v.ö. Cs.pr. 140. l. mom *tunaleš ile* šonaš: mit fogna gondolni, *šoneš ile* gondolna, *kalasena ile* mondanánk. A Bbliában az *ile* így a személyragos perfectumhoz is lép: *optenet ile* raktak volna.

b) A conjunctivus (vagy a mint R. nevezi is, voluntarius) mellett: *tolnem ele*, *tolned ele*, *tolneže ele* stb., *poktenena ele* stb., *linem ele* stb. V.ö. Cs.m. *löldalnem ele* föl akartam emelni, 620. *punež' ele* akarta adni, 789. *nalneže ele* — tehát itt is csak mind a két igealakot a maga értéke szerint kell fordítani: *nalneže ele* = akarja vala venni = veendő vala.

c) A Bbliában így a *lieš* „lesz“ is használatik: *numaslanat lieš* szégyenleni fognak (lesz [az hogy] szégyenlenek), *toleš lieš* jöni fog (lesz [az hogy] jő).

d) Hasonlóképen C.-nál, a Bbliában és a kazáni gr.-ban az *olgec*, *ulgece* „ha volna“, mint 5. alatt láttuk.

D) Az állító igeragozáshoz tartozó infinitivus és gerundiuniok.

1) Az infinitivus valamennyi igénél *aš*-végű, mely *aš* az igeőnek netaláni végönhangzóját is kiszorítja (*tolaš*, *poktaš*, *lektaš* stb.) kivéve egytaguaknak végönhangzóját: *liaš*, *šuaš*, *jüaš*, *küaš* stb. Castrénnál a magashangú igeők infinitivusa *aš*-en végződik.

Hogy a cseremisiz infinitivus valódi infinitivus, nem nomen actionis tiszta névtője, már NyK. III, 432. jegyeztük meg, valamint azt is, hogy egészen különböző a csuvas *as*, *es*-végű, részint infinitivusnak használt nomen actionistól. Regulynál a cser. infinitivus főleg a cél kifejezésére szolgál, v.ö. Cs.m. 482—87., kivált 485. 486. hol még birtokos személyraggal van, s *kajašem* = hogy menjek = menésemre, *ruašed* = hogy vágj = vágásodra; v.ö. 659. Ezenkívül *lieš* „lesz“ mellett állván, a lehetőséget fejezi ki: 571. *koštaš lieš* = lehet járni (itt külső körülmények által nyujtott le-

hetőség értetik, nem belső tehetségből származó, melyre a *ketam* possum ige szolgál); pedig itt is az infinitivus, ha szorosán nézzük, czélkifejező: *lieš* azt teszi „lesz“, azaz a kívántató körülmények eléállnak, kérdezzük: mire? *koštaš* a járásra; még szembetűnőbb ez a *külaš* „kell“-nél, mely mellett szintén infinitivus áll: mert *külaš* mint impersonale azt teszi: „szükség van“ (es ist notwendigkeit vorhanden), mire? *eštaš* dolgozásra. Különös constructio ez: Cs.m. 598. *tolaš lim* tkp. jöni lettem = megígértem, hogy eljövök; ez is csak úgy érthető, hogy az infinitivus a czélt jelöli, mely felé irányultam: a jövés felé lettem, vagy abba kerültem, hogy jöjék. Így, ha az infinitivus mint tárgyszó „parancsolni“-féle igék mellett áll, csak azon cselekvést fejezi ki, mely felé a parancsoló szándéka irányul, v.ö. 685. mondta nekünk jöni (*tolaš* = hogy jöjünk), 686. megparancsolta nekem befogni (hogy fogjak be, *kečkaš*); itt „a parancsot adni valamire“ fölfogáson alapszik a constructio. — Végre a *tüంగాlaš* kezdeni és *puraš* kezdeni (tkp. bemenni) mellett álló infinitivus még a legegyszerűsebben mutatja magában a lativusi-irányt: *juraš tüంగాlaš* = elkezdd esőzni (bele-, hozzá: v. neki fog az esőbe, -hez, v. -nek), *levaš tüంగాlaš*: elkezdd olvadni; *šolaš pura* elkezdd főni (tkp. bemegy a fővésbe), v.ö. a finn *-mahan*, *-maan* illativusalakot, mely rendszeren „kezdeni“-féle igék mellett áll.

Ilyen infinitivus, ha alakjával is kifejezi azt, a mit jelent, nem lehet más, mint nomen actionis lativusragos alakja, tehát nem névtő, hanem névszónak casusa. Már most a czél kifejezése a cseremiszből *-ške* illativusrag által eszközöltetik, melynek rövidebb *š* alakja is van (NyK. III, 452.) s ezen illativusi *š*-t látjuk az infinitivusi *aš* végbetűjében. De micsoda nomen actionishoz járul ezen *š*? Erre már bajosabb a felelet, mert egy *a*-végű nomen actionis különben nincs meg a cseremiszből. Hanem egyszeriben segíteni fog a nyelvhasonlítás.

A finnben eddig majdnem minden cseremiszi igealakot találunk meglevőnek. A finn nyelvnek van főleg kétféle nomen actionis, melyektől az infinitivust s a gerundiumokat képzik: egyike a *ma*, *mä* képzőjű = cser. *mo*, *me*, *mö* (a melyből aztán *maise*, *mäise* áll elé = cser. *-mäš*), másika a *ta*, *tä*-féle, melynek így nem volna párja a cseremiszből. De ezen megfelelő párja szerintünk elrejtett az *aš* inf.-ba, s azt mondjuk, hogy ezen *aš* egy a finn *ta*, *tä* nomen actionis változtató esetével *-taksi*, *-täksi*, mely mint infinitivus épen úgy

fejezi ki a czélt és szándékot, mint a cseremisiz *aš*-alak, kivált hozzájáruló személyragokkal, úgy hogy a fentebbi *kajašem*, *ruašed*, 659. *šinžašed*-et nem lehetne a finnben másképen fordítani, mint épen a *-taksi*-alakkal: *käydäkseeni*, *hakataksesi*, *tietäüksesi*. E szerint a cseremisizben csak a *-ta* nomen actionis képzőjének *t*-je tűnt volna el mindenütt, míg az a finnben csak részben tűnik el, p.o. *saattaa* e.h. *saattata*, *lähteä* e.h. *lähtetä* stb., ellenben: *juoda*, *tehdä*, *nähdä*, *juosta*, *vapista* stb. Nem lehet tehát a finn infinitivus részbeli *t*-vesztését alkalmazni a cseremisiz *aš*-nak általában való *t*-hangnélküliségére, hanem lássuk hogy miképen fejlődhetett a *ta* nomenactionis-képző, vagy mondjuk egyszerűen a *taš* (e.h. *taške* = finn *taksi*) infinitivus-vég a cseremisizben úgy, hogy általánosan *aš* lett belőle.

A cseremisiz igetők vagy 1) egytaguak és önhangzón végződők, p.o. *šu* (= f. *saa*), *jü* (= f. *juo*), *ki* fekünni, *mi* odamenni, *li* lenni stb. 2) Egytaguak és mássalhangzón végződők, p.o. *tol* jönni, *lekt* kimenni, *pokt* hajtani stb. — De ezeknél eddigelé az igeragozási alakok képzésében valamint a szóképzésben annyira tapasztaltuk azt, hogy eredetileg még hátul egy önhangzóval bírtak (p.o. *tolo*-n-ban van *tolo*, *lekte*-n-ben *lekte*, *poktošom*-ban *pokto* mint teljesebb igető), hogy általában azt állíthatjuk a cseremisizre nézve, hogy eredetileg nem volt egytagú mássalhangzó-végű igetője, hanem ezek helyett kéttagú, önhangzón végződők. 3) Három és többtaguak mássalhangzón végződők, a melyekre nézve hasonlóképp áll az eredeti önhangzóvégűség. Ha így általában csak önhangzóvégű igető volt a cseremisizben, az igetőhöz hozzájárulván az infinitivusi *taš*, ennek *t*-hangja mindig két önhangzó közé került, t. i. az igető végönhangzója meg az *taš*-beli *a* közé: olyan helyzet, mely egy egyszerű mássalhangzó kiesésének vagy elenyészésének nagyon kedvező. De az a kérdés, hogy csakugyan ki is mutatható-e, természetesen csak a rokon nyelvek hasonlításával, ilyen *t*-hang-elenyészés a cseremisizben? Nem akarunk itt a fentebb az I. praeteritumra tett, bármily valószínűnek tetsző, sejtelmünkre hivatkozni, hogy az képzőjében a kezdő *t*-hangot vesztette el, ugyanazt, mely a II. praeteritumban *š*-sé *s* a vogulban *s*-szé vált, *s* melynek nyoma csak néha mint *j* (vagy az megelőző mássalhangzó jésítésében) maradt; csak azt hozzuk föl, hogy cser. *kuem* szövek = finn *kudon* (tő: *kuto*), hogy *tajem* hajlítok = f. *taitan* (tő: *taitta*), hogy *uo* uj = f. *uusi* (tő: *uute*), *šü* szén = f. *sysi* (tő: *syte*), *mü* = *mesi* (tő: *mete*), *šim* szív = *sy*

dün (tő : *sydime*), s hozzá teszszük, hogy alkalmasint a *t*-hang lágyulása és jésülése volt az út, melyen aztán végkép eltűnt. Ha így az igető végönhangzója és a *taš*-beli *a* között eltűnt a *t*-hang, annak a végönhangzónak is el kellett tűnnie; mert az infinitívus végszótagján van a hangsúly, egy önhangzóhoz járuló hangsúlyos önhangzó pedig amazt ki szokta szorítani, kivéve az egytagú szó végönhangzóját (v.ö. a hangsúlyos *an* névképzőt, III, 425.), valamint egy-szersmind a hangsúly oka annak, hogy az *aš* infinitívusnak megmarad a nehezebb súlyú *a*-hangzás, még a Regulyféle erdei dialectusban is, s nem lett helyette *o* v. *e*. Így tehát, ha p.o. *tolaš*-nak igetője *tolo* v. *tole*, *poktaš*-nak *pokto* v. *pokte*: ezekből eredetileg így képződött volna az infinitívus: *tolo-taš* v. *tole-taš*, *pokto-taš* v. *pokte-taš*; aztán a *t*-hang elenyésztével lett *tolo-aš* v. *tole-aš*, *pokto-aš* v. *pokte-aš*, végre a véghangsúly hatásánál fogva *tolaš*, *poktaš*. E mellett igen jól megérthető az is, a mit Wiedemann (gr. 117. l.) mond, hogy cseremiszi ember szájából az infinitívusi *aš* szótag megnyújtását hallotta, — mert hiszen két eredeti szótag helyén áll az.

Így tehát a cseremiszi *aš*-végű infinitívus valósággal egy nomen actionis casualakja, és pedig, a cseremiszi grammatika szerint, egy megvolt *ta*-képzőjű nomen actionis illativusa, s egy a finn *taksi* (*-daksi*, *-aksi*)-végű alakkal.

Az eddigi grammatikákban (Wiedemann, Castrén, az 1837-ki kazáni gr. és Wiedemann szerint a 1775-ki erdei-cser. grammatikában is) szerepel a *šaš*-végű „infinitívus futuri“ is, s igaz, hogy a Bibliában az *aš*-végűvel elegyesen, mint czéljelentő infinitívus is használtatik. Wiedemann azon nagyon főnakadt s nem tudja mire vélni, hogy egy finn törzsi nyelvnek, melynek még külön indicatívus futuri-ja sincs, infinitívus futuri-ja legyen, s végre abban állapodik meg, hogy a *šaš*-nak első *š*-jét az igető módosításának tekintse, mely valami intensív vagy frequentatív-félét fejezne ki. Ennek ellenében megjegyezzük, hogy Reguly szerint (s ennek mondatai e tekintetben többet érnek mint a Biblia textusa), sőt nagyrészt maga a Biblia szerint is, a *šaš* alak valóságos névszótő, mely viszonyragokat vesz föl (l. NyK. III, 431.). S mint ilyennek meg is kísértjük annak alak szerinti megfejtését. A *šaš* az igetőnek, melyhez járul, végönhangzóját nem mindig szorítja ki, úgy mint az *aš*, s van mint teljes alak, p.o. *poktešaš*. Ennek első *š*-je, véleményünk szerint, nem egyéb mint a *ta*-képzőjű nomen actionis, a mely az *aš*

infinitivusnak is alapúl szolgál, *t*-jének elváltozása, ugyanannak a *t*-nek, mely az *aš*-infinitivusban elenyészett, épen úgy mint az I. praeteritumban vagyis az *am*-os igék praeteritumában elenyészett a praeteritumképző *t*-je, mely a II. praeteritumban vagyis az *em*-es igék praeteritumában *š*-sé vált. Továbbá pedig, véleményünk szerint, a *šaš*-nak második *š*-je nem azon *š*, mely az *aš* infinitivusban van, azaz az elrövidült cseremisiz illativusrag *š*-je (*-ške* helyett), hanem azon *š*, mely a *-ma*, *mo*, *me*-ből képez *-maš*-t, tehát további névszóképző (= finn *ise*, melylyel a *ma* igenéből lesz *maise* = cser. *maš*). A *šaš* tehát oly alak, mely egy a *ta* nomen actionistól *ise*-vel képzett-finn (*taise*, nom.: *-tainen*) alaknak felelne meg, csak hogy a finn nem ezt, hanem a *ma*-tól egy rövidebb *-mise* igenévalakot képez, mely jóformán azt jelenti, a mit a cseremisiz *šaš*, v.ö. Cs.m. 513. *kaešašem* ulo = kell mennem, tkp. van menni-valóm (itt a *kaešaš* megfelel a finn *käymise*-nek); 514. *oľošased* ulo mo = van-e beszélni valód (f. *puhumise*), s a *-mise* alak is úgy mint a cser. *šaš* magában is nomen actionis, melyben úgy a kellőség mint a leendő-ség fogalma is válhatik érezhetővé, mert alapjelentése jóformán az, a mit a magyar „tenni stb. való“-val fejezünk ki. — Ennyit a *šaš*-nak, mely valóságos igenévszó (s ha már név kell, akár nomen futuri-nak is nevezhetjük) az *aš* valóságos infinitivushoz való viszonyáról, mely két alak, bár egy közös törzsről (a *ta* képzőjü eredeti nomen actionistól) szakadt, de további alaki képződésében toto coelo egymástól különbözik.

2) Az *en*-végü *m o d g e r u n d i u m*, mely külsőleg az *n*-végü praeteritumalakkkal egyező, s Wiedemann egynek is tartja vele; de a mely alaki fejlődésére nézve, mint majd látni fogjuk, attól egészen különböző. Használatára nézve v.ö. Cs.m. *torgaen* kereskedve (kereskedéssel gazdagodott meg), 535. *onžen* nézve (a csillagokat n. áll), *su'ken* térdepelve (kért, térden kért); 537. *jološten* kötözve (tartják), 538. *ľüden* félve (ment hozzá), *šužen* éhezve (v. éhen halt meg), 542. *oľen oľen* beszéllve beszéllve (beszéllgetve mentek), 543. *kanen kanen* meg-megpihenve (dolgozik, szakadozva d.). Néha egészen elkopott a gerundiumnak *en* vége, úgy hogy a csupa igető (vagy ennél is kevesebb, p.o. *šorok* e h. *šorokt*, *šorokten*) pótolja a gerundiumot, l. Cs.m. 541. *voštul voštul* v. *voštulon* nevetve, 540. *šorok šorok* (*šoroktam* sirok) v. *šorokten*. Ez a rövidebb alak természetesen nem más mint erős elkopása a teljes *en*-végü gerundium-

alaknak. V.ö. Cs.m. 65. kölmen, 131. zinzen, 318. kurguž[en], 284. rüzgen. Különösen pedig két sajátágos használata van: egyik az, hogy a *ketam* possum, tudok ige mellett, meg *moštem* tudok, hozzáérték mellett (elül vagy hátul állva), egészen a maga jelentésével egyezőleg, kifejezi, hogy „mit cselekedve“ (vagy mi cselekvésben) vagyok tehetős (*ketam*) vagy tudós (*moštem*), v.ö. Cs.m. 248. og ket *tülen* nem fizethet, lin *keteš* lehet, 334. 820. ešten *mošta* tud csinálni, 568. tolon *keteš* jöhet, 572. mun og *ketep* nem található; — másika az, hogy egy másik ige előtt állván azt olyformán határozza, mint a magyar nyelv többnyire helyirányi igehatározók által határozza az igét (e sajátág modorában, a mint III, 420. is megjegyeztük, különösen a csuvas és török nyelvekkel egyez a cseremiszi). A gerundium ilyenkor oly szorosán áll az igehez, hogy vele mintegy összetételt képez, s kivált ily helyzetben fordul elé a gerundium rövidített (*n* nélkül való) alakja is. Reguly az ilyenképen leginkább határozatni szokott igéket és határozni szokott gerundiumokat (mert mindig az ige általánosabb, a gerundium specialisabb fogalmú) föl is jegyezte, s ime közöljük azokat:

*kučaš*¹⁾ emelkedni, hágni (p.o. pűš k. fára hágni, paškečeške k. lépcsőre hágni): čongešten *k. fölrepűlni*, kuruk vak kudal' *k.* a hegyre *fölmászni* (négykézláb); — *kučuktaš*²⁾ emelkedtetni, fölhajgatni: pokten *k. fölhajtani* (küškö poktaš = fölhajtani ritkán használt, ellenben küškö šuaš = fölhajítani, s nem: šuen kučuktaš); viden *k. fölvezetni*; numal' *k. fölvinni*, fölhordani (egy terhet, egyszer; küškö numalaš = fölhordani sokat és sokszor); — *volaš*³⁾ leszállani, leereszkedni: jogen *v. lefolyni*, aláfolyni; numal' *v. levinni*, lehordani („ha magam hordom le“; ellenben nem *v.*-sal mondatik: ülük temdaš = lenyomni, ülük šuaš = lehajítani); — *voldaš*⁴⁾ leszállítani, leeresztetni: pokten *v. lehajítani*, numal' *v. levinni*, lehordani („ha másokkal lehordatom“); viden *v. levezetni*, šupšon *v. lehúzni*, aláhúzni; — *vozaš*⁵⁾ esni: *lekten v. kiesni*, *volen v. leesni*, sümürten *v. sürtnen vozaš* (megbotolva esni), elesni; — *jörüktäš* dönteni: ruen *j. levágni* (fát), umhauen; šükal' *j.* umstossen; — *lektaš*⁶⁾ kimenni: jogen *l. kifolyni*, kurguž' *l.* kiszaladni; — *luktaš*⁷⁾

¹⁾ V.ö. NyK. I, 423. *a csuvas* hobaras; ²⁾ *u.o.* hobardas; ³⁾ *u.o.* anas; ⁴⁾ *u.o.* andaras; ⁵⁾ I, 424. üges; ⁶⁾ I, 423. toyas; ⁷⁾ *u.o.* kī-laras.

kimenetni, kihozni: pokten *l.* kihajtani, numal' *l.* kivinni, kihordani, pükten *l.* (kotelva kihozni), kikölteni, ausbrüten; — *počas*⁸⁾ nyitni: šupšul' *p.* aufreissen (ajtót), šukal' *p.* aufstossen (ajtót), pudurten *p.* (vagy csak pudurtaš) föltörni (ajtót, ládát); — *puraš*⁹⁾ bemenni: jogen *p.* belefolyni, törgöšten *p.* beleugrani; — *purtaš*¹⁰⁾ bemenetni: numal' *p.* vinni, pokten *p.* behajtani, temden *p.* bele-nyomni; — *peteraš*¹¹⁾ bezárni: šupšul' *p.* zureissen (ajtót), puen *p.*: задуť zuwehen (az utat hó), šüškün *p.* betömni (lyukat); — *čüčaš* zárni: šukal' *č.* = šukal' *peteraš*; — *tolaš*¹²⁾ jöni, idejöni: jogen *t.* zufließen, nalen *t.* elhozni, numal' *t.* elhozni, ide hordani, czipelni; — *miaš*¹³⁾ odamenni (dahin kommen): jogen *m.* zufließen (oda), *nalen miaš* v. *na'miaš* (még jobban rövidítve mint **na'l'miaš*) odavipni, pokten miem tendan-dek = odahajtom hozzátok; — *kondaš* hozni (ide): pokten *k.* idehajtani, šupšon *k.* idehúzni, numal' *k.* idehordani, puen *k.* idefúni, herblasen; — *kajaš*¹⁴⁾ menni (elmenni): čongšten *k.* elrepülni, jogen *k.* wegfließen, jörl' *k.* eldőlni, šuralt' *k.* megbotlani s *elesni*, orlen *k.* elválni, kürl' *k.* elszakadni (czérna), lüald' *k.* elsülni (puska), jokšargen *k.* elvörösödni (egyszerre); pužlen *k.* elromlani, julen *k.* elégni, košken *k.* elszáradni; — *koldaš*¹⁵⁾ küldeni, eresztteni, eleresztteni: pokten *k.* elhajtani, félrehajtani, šukal' *k.* el-, félretaszítani, šuen *k.* el'dobni, elhajítani, šuken *k.* eltolni, kočken *k.* elenni (más elől), pual' *k.* elfúni, kudalen *k.* elszaladni; jüen *k.* kiinni, velen *k.* elhinteni, elönteni (valamit elejteni, vagy úgy hogy magától elszoródik), todol' *k.* elszakítani (úgy hogy még ott lógva marad), šüden *k.* megrendelni (parancsot küldeni), olen *k.* megizenni, lüen *k.* kilöni, ellöni, šulon *k.* elvágni, megvágni magát, voštul' *k.* elnevetni magát, kečkeral' *k.* elkiáltani magát, košken *k.* elszáradni (túlszáradni); — *šuaš*¹⁶⁾ (pr. *šua*) elérni (valahová): ajen *š.* elúszni oda, mien *š.* elérkezni (oda), tolon *š.* megérkezni (ide), pokten *š.* hajtvá utolérni, saural' *š.* (vagy csak sauralaš) megfordítani, átvetni, tünem' *š.* kitanulni (megtanulni egészen); — *šuktaš* (eléretni), odáig vinni: puen *š.* megfizetni (abzählen, доплатить), kološt' *š.* meghallgatni, végig hallgatni (kološt' ežem šukto: nem hallottam meg egészen), vučen *š.* elvárni, megvárni, küčen *š.* ki-

⁸⁾ I, 424. ožas; ⁹⁾ I, 423. kires; ¹⁰⁾ u.o. kürdes; ¹¹⁾ I, 424. pi-dires; ¹²⁾ I, 423. kiles; ¹³⁾ u.o. pīras; ¹⁴⁾ I, 423. és 424. kajás; ¹⁵⁾ I 423. 424. jaras; ¹⁶⁾ I, 423. sídes.

kérni (erbitten), tünükten š. megtanítani (egészen); — *temaş* (*temem*)¹⁷⁾ tölteni: optal' *t.* telerakni, opten *t.* megtölteni (zsákot); — *temaş* (*teman*) telni [telik]: kočken *t.* tele enni magát (sich anessen); — *potaş*¹⁸⁾ végződni; kaen *p.* mind elmentek, senki sem maradt meg), šalaneve *poteve*: mind elszélyedtek; — *potaraş*¹⁹⁾ végezni (oksa potaraş v. šalataş = pénzt elpazarolni, mintegy: végére járni, v. šalataş = elszéleszteni): jüen *p.* kiinni, meginni (mind), kočken *p.* megenni (mind), ludon *p.* elolvasni, malen *p.* kialunni magát, moden *p.* eljátszani (játékban veszteni), puen *p.* lefizetni, megadni (egynek), pueden *p.* kiadni, megadni (többeknek), strocn *p.* megépíteni, čien *p.* elkoptatni (ruhát), ruen *p.* kivágni (erdőt), puen *p.* elfúni (mind), kifúni. — *sitaş* elég lenni: šolon *s.* megfőlni (eléggé); — *sitaraş*²⁰⁾ eléggé tenni: küešt' *s.* eléggé megsütni (a kenyeret, донець), ešten *s.* eleget tenni, csinálni, dolgozni, tünem' *s.* teljesen megtanulni. — *pižaş*²¹⁾ odaragadni: kölmen *p.* hozzáfagyni, odafagyni (anfrieren); — *pižiktaş*²²⁾ ragasztani: lümed' *p.* odaenyvezni; — *ojraş*²³⁾ elválasztani: püčkün v. ruen *ojraş*: lementszeni v. levágni, todol' *ojraş*: leszakítani (egészen); — *nalaş*²⁴⁾ venni: kušked' *n.* leszakasztani, šupšon *n.* elvenni, elrabolni, moden *n.* elnyerni (játékban), šüten *n.* szétbontani (auseinander nehmen), nükten *n.* (vagy: *nüktaş*) megnyúzni. — *ertaş*²⁵⁾ mellette elmenni, elmúlni (monaserem ertešem: elmentem a klastrom mellett): numal' *e.* mellette elvinni (vorbeitragen); — *ertaraş* mellette elmenetni, elmulatni: malen *e.* elalunni (alva elmulasztani, verschlafen), modon *e.* eljátszani (egész éjszakát), pokten *e.* mellette elhajtani; — *vonžaş* átkelni: ajen v. átúszni; — *vonžuktaraş*²⁶⁾ v. *voštaraş* átkeltetni: ajen v. átúsztatni (lovakat a folyón), numal' *voštaraş*: átvinni; — *čumuraş* rakásra gyűjteni: pokten *č.* összehajtani; — *pogonaş*²⁷⁾ összegyűlni (*čumurgaş* így nem használtatik): kurguž' *p.* összefutni, összeszaladni; — *pogaş*²⁸⁾ gyűjteni (embereket): üžön *p.* összehívni, numal' *p.* összehordani; — *šalanaş*²⁹⁾ elszélyedni: čongešten *š.* szétrepülni; — *šalataş*³⁰⁾ elszéleszteni: pokten *š.* szétkergetni, keren *š.* szétverni, szétörni; — *čarnaş* megszűnni: šolon *č.* megszűnni főni, lumon *č.* m.

¹⁷⁾ I, 424. toldaras; ¹⁸⁾ u.o. pideş; ¹⁹⁾ u.o. pideşes; ²⁰⁾ u.o. şideres; ²¹⁾ u.o. şibizas; ²²⁾ u.o. şibiştaras; ²³⁾ u.o. ojras; ²⁴⁾ I, 423. 424. iles; ²⁵⁾ I, 423. irdes; ²⁶⁾ u.o. kažaras; ²⁷⁾ I, 424. poyonas; ²⁸⁾ u.o. poyas; ²⁹⁾ u.o. salanas; ³⁰⁾ u.o. saladas.

havazni, juron č. m. esni (esü), pokten č. m. hajtani. — V.ö. még : šulden puštaš : agyon dobni (dobva ölni), peteren sakaš : zuhāngen, peteren kučaš : zuhalten, kučen šolgoktaš : megállítani (anhalten), pečen šindaš : umzāunen, vūdül' šindaš : umwickeln, piden šindaš : megkötni s leültetni, piden pöštaš : megkötni s letenni, šojest' olaš : hazudni, dicsekedni, ludon pušaš : eléolvasni (v. élébe olvasni pénzt) : kücedel' koštaš : koldulni (betteln gehen). — A Bibliában is ezen ígehatározó gerundiumnak használata igen közönséges, mind teljes (-en) mind rövidített (en nélkül való) alakjában : šilen-geaš megszaladni (šilen-kajaš R.), šupšen kandem : elczipelek, šupšen-nalaš elragadni, jogen-läktam kifolyok stb., ašked'-miem hozzálépek, ašked'-tolam idejövök, namal'-geaš elvinni (namal' kajaš R.), namal'-purtem béviszek stb., csak hogy az utóbbiakat természetesen nem lehet Wiedemannal (gr. 234. l.) két igegyök (ígető) összetételének mondani, noha annak látszanak, de csak látszanak. Hogy, bármily összerantás és elrövidítés történt is, mégis eredetileg mindig a teljes *n*-végű gerundium állt a meghatározott ige előtt, mutatja a *nangaj-aš* (C. *nāngejem*, Bbl. *nangejem*) elvinni ige is, melyet most szintén megértünk: ez t. i. nem egyéb mint *nalen-kajaš* = véve-elmenni, úgy mint fentebb *namiaš* odavinni = *nalen-miaš*; tehát a *mangaj-beli nan* ebből vonódott össze: *nalen*, *naln*, *na'n*-, s alkalmasint *namiaš* is inkább így keletkezett: *naln*-, *nan-miaš*, *nammi*-, *namiaš* (mert a cseremiszből nem szereti a kettős mássalhangzókat).

Már most az *en*-gerundium alakjára eredetét tekintve, azok után, miket e tekintetben fentebb az infinitivusi *aš* keletkezéséről mondtunk, nem kell sokat bizonyítgatnunk, hogy az valósággal a finn *-ten(en)*-alaknak felel meg, mely egy *te*-végű nomen actionis eszközlője, p. o. *juos-ten* futva, *sanoen* mondva (sanoden h.), itkien (itkiden h.) sirva stb. A cseremiszből magában is megvan még az *n* mint modális rag (l. NyK. III, 447.); a föltett *te*-képzőjű nomen actionis (mely azonban tán csak páralakja a *ta*-félének, melyből az infinitivus lesz) akkor vesztette el *t*-jét, mikor még az ígető végönhangzója és a rákövetkező önhangzó között állt: *pokto-ten* v. *pokte-ten*, *pokto'en*, *pokte'en*, *pokten*. — Tehát különbözik lényegesen az *en*-gerundium az *en* (helyesebben *n*-féle) praeteritumalaktól: cser. *jitn* ivott = finn *juonut*, *jitn* iva = f. *juoden*; *tolon* jött = f. *tullut* (e h. *tulnut*, *tulenut*), *tolen* jöve = *tullen* (e. h. *tulden*, *tuleden*).

3) A *mo, me (m)* képzőjű igenév (III, 429. 430.) casusragokkal és postpositiókkal szintén gerundiumokat képez:

a) illativusi raggal, időbeli vég- vagy határozél kifejezésére; az ily gerundium a magyarban *-táig, -téig* stb. alakokkal (holtáig stb.) vagy *míg*-gel és verbum finitummal fordítható: Cs.m. 498. tolmeške eljöttéig, 499. kolomeškeže holtáig; 731. užumeškešt mig ōk hívnak; 780. pöttemeške [lélek] fogytáig, szakadtáig; 836. petemeške mig elkopik; 837. potarmeške mig elvégez[zük]. Még kell jegyezni a *-meške* alak azon sajátosságos használatát, mely szerint a „valamit tevésig“ annyit jelent, mint „inkább, mintsem valamit tennék“ (v.ö. a *čen* = *ig*-gel képzett csuvas gerundium futuri-t, NyK. I, 429.): Cs.m. 723. *küčumeške* semhogy kérnék inkább [magam megfizetem], 724. *rumeške*, 725. *vučumeške*, 726. *pukšumeške*, 727. *kajmešked* a helyett hogy a munkára mennél [alszol].

b) Ablativusi raggal, egy tagadó célmondat helyett: „hogy ne —“: 665. *jommoleč* hogy el ne tévedjek, tkp. az eltévedéstől [mutasd nekem az utat]; 666. *vočmoleč* hogy el ne essem, tkp. az eleséstől [tarts engem]. V.ö. NyK. I, 407. hasonlót a csuvasban: bezártam az ajtót *vułzam kiresren* = hogy ōk be ne menjenek.

Ilyen ablativus után még *ošno* előbb vagy *vara* később állván, fölér az egy „mielőtt“ v. „miután“-nal bevezetett mellékmondattal: Cs.m. 733. *keče šečmeleč ošno* mielőtt a nap leszáll, 734. *onžumolečešt vara* miután ōk megnézték.

c) A III, 459. említett *la* hasonlító postpositióval: 525. *jumuldomula* imádkozva, 527. *poktumola* hajtván, 528. *šupšumožla* meghúzván (ő), 529. *ikana rualmula* egy vágásra, 480. *kumula* ásásban (a mint ástam); — 742. *julomula* mintha égne, 743. *ilemela* mintha volna, laknék. Tehát módot, egyidejűséget és hasonlítást kifejezők ezek. A Cs.pr.-ban *m*-n végződik ezen alak: *lištemla* csinálván, *onžomla* tekintvén, *šlužomla* szolgálván, *zdorovitlemla* köszöntvén. Castrén ezen alakot mint gerundium praesentist hozza föl: *lotmala*, *lăkmăli*, *jümăli*, *jalštamala*.

d) *dene*-vel: 508. *poktumō-dene* kényszerítve (tkp. hajtással).

e) *vat*-val (III, 470), egy „bár, noha“-féle concessiv-mondattal felérő: 652. *užmem vat* noha hittam, 653. *šinžemešt vat* bár tudják, 654. *oksa ulmožo vat* bár van pénze, *pumožo vat* jöllehet adott (v. adni akart). A *vat*-nak értéke nyilván = „daczára“, s III, 470. csak

annyit mondhattunk, hogy nincs köze a *vač* „-ról“-lal. Úgy látszik, hogy a *vač* csak más alakja a *vašt*-nak, mely *vaštareš*-ben megvan (III, 457.), s mint adverbium *vašt* nak hangzik: a *č* váltakozik rendszeren *č*-vel, és a mint egymás mellett van *poč* és *pošt* (III, 456.), lehet *rašt* és *vač*, *vač* is. Így a *vač* tulajdonképi jelentése az volna, hogy „ellen“, és p.o. *užmem vač* = hívásom ellen (ellenére, daczára) = noha meghittam.

f) *kodom* -kor, és *kodsen* óta (III, 458.) postpositiókkal: *tolmokodom* mikor jött, *mešem poktumošt kodom* mikor engem üldöztek, *tolmem kodom* jöttemkor, 735. *mimem kodom*; 594. *tíše ulmem kodsen* mióta itt vagyok; *čočem kodsen* mióta születtem (születésem óta); 730. *ilemem kodsen* mióta lakom.

g) *koklašte* között-tel: 505. *elmem koklašte* létem között (alatt), 506. *kočmo koklašte* evés közben, *tolmem k.* jöttöm közben.

h) *semen*-nel: 737. *šečme semen* a mint leszáll, mindjárt —, tehát a közvetlen rákövetkezést kifejező.

4) A *šo*, *še* képzőjü igenév (III, 430.) is képezhet mint nomen actionis *la* postpositióval gerundialis alakot: Cs.m. 524. *tolšempla* jöttömben, 526. *kaešežla* menván (ő). V.ö. 3, c. alatt *kumula*.

5) A *meg*-végü gerundium. Külön tárgyaljuk ezt, mert első tekintetre egyik cseremisiz igenévhez sem lehet csatolni, de majd azután kimutatjuk hovatarozását. Maga Reguly is jegyzeteiben praeterituminak mondja, s evvel egyeznek a Cs.m.-beli példák: 530. *tolmeg-še* miután ő jött (a *še* 3. birtokosrag), 531. *potarmeg* miután elvégezték (v. *potarmeg-št* ugyanaz, de a subjectumot is kifejezve rajta a birtokosrag által), 532. *šološtme*g meglöpván [elfutott], tehát nyilván = miután meglöpta (mert csak futásában nem lophatta meg); 736. keče *šečme*g mikor a nap leszállt (napleszállta után). Reguly még a *-meke* mellékalakot is följegyezte: *tolmeke* v. *tolmeg*, *poktumeke* v. *poktumeg* v.ö. Cs.m. 492. *užmekem* mikor láttam; de ebből sem igen találunk rá az alak eredetére, ha szerencsére a hegyi-cser. dialectus kissé eltérő alakot nem nyujtana. Ugyanis Castrén-nál a „gerundium praeteriti“: *lotmuka*, *läkmükü*, *jümükü*, *jalštamuka*, a jegyzetbeli mellékalakokkal: *lotmunga*, *läkmüngü*, *jümüngü*, *jalštamunga*; a Bibliában, ez utóbbihoz csatlakozva, *-münga*-n végződik: *ištemünga*, *läktemünga*, *kejemünga* stb.; szintígy a kazáni gr.-ban: *kodolmünga*, *šindemünga*.

Tekintve ezen gerundium határozott jelentését, nem nehéz

megmondani, hogy milyen elemeket foglalhat az magában: 1) kell egy nomen actionis, 2) egy ehhez járuló casusrag vagy postpositio, mely az „után“-t fejezheti ki. Hogy mely nomen actionis s mely postpositio lappang pedig a *munga*, *münga*, *müka*, *meg*-ben mutatja egyenesen NyK. III, 147. a 2-dik Cseremiszi prédikáció czimében a *jumo müngo* (melyet *jumo* v. *jümü müngö*-nek is olvashatunk) = ivás után*), és u.ó. 141. l., a 2. sorban, *ilizme müngo* föltámadta után. Látjuk tehát, hogy a *mo*, *me* képzőjü nomen actionis-hoz jár *müngö*, mely egy a Reg. *möngö*, Bbl. *münge*-vel; ezt másutt ugyan nem ismerjük mint „után“-t jelentő postpositiót, de a maga „hátravalóság, mög“-féle jelentésénél fogva igen alkalmas arra, hogy ilyen „után“-féle postpositio szerepét is vihesse. S elég az hozzá, hogy a *jumo müngö*, *ilizme m.* példákban csakugyan viszi. A *müngö* postpositio szorosabban összeforrván az előtte álló nomen actionissal, ez elejtette végönhangzóját (a mi különben sem valami példátlan dolog l. III, 430.), s a Castréni alakokban egyszersmind alkalmazkodott az igető magas- v. mélyhangúságához; így keletkezett *lotm(a)munga*, *jüm(ü)müngü*; de mert a cseremiszi a kettős mássalhangzókat nem szereti, csakis egy *m* maradt meg: *lotmunga*, *jümüngü*; így keletkezett a Bbliabeli *-münga* alak is (*m-münga*), a melyre nézve csak azt kell megjegyezni, hogy a Bbl. nyelvében nincs annyira meg a szövegek magas- és mélyhangúság szerinti megkülönböztetése. A Castréni-féle *-müka*, *mükü* pedig kétségtelenül egy a *munga*, *müngü*-jével, és egyezik a Reg.-féle *-meke*-vel is, mely rövidítve *meg* (hogy miért van épen kemény *k*-ja a *müka*, *meke*-nek, nem tudjuk megmondani), úgy hogy p.o. *tolmeg* = *tolm'-meg* (*tolmo-möngö*, a Cs.pr. szerint), s figyelhetünk arra is, hogy ezen *meg* sem igen tért el a *möng(ö)*-önhangzójától, a mennyiben az *e* = *é* közel áll az *ö*-hez; különben érdekes látni, hogy a *möngö* épen ezen *meg* rövidítésben azon alakot nyerte, mely az egyező magy. *mög*, *még*-é. — A *meg*-féle gerundium így a nyelvvalakok összevonásának, elrövidülésének megint egy érdekes példája.

Most megfejtethető a NyK. III, 153. stb. közölt cseremiszi imádságban egy akkor előttem homályosnak maradt nyelvvalak. A 153. lapon, a 3. tételben ez van: *kotlamošenga*. Ez a *jumo müngö*-hez

*) Az úrvacsora „szent tar-ivás“-sal fejeztetik ki, v.ö. 150. l. „svätöj-tar jušošanüč = az úrvacsorában részesültek. Maga a *tar* szó, még nem tudom, honnét való.

haszonlólág van képezve; a nomen actionis *kotlamo-* és *šenga* a.m. *šengal* „mögött való, hátulvaló“, mely úgy mint a *müngö*, tulajdonképi irányrag nélkül, postpositíou (= után) szolgálhatott. Az idézett tétel szövegébe így szépen beillik: „a méhek az új évben rajt ereszszenek, s *miután rajt eresztettek* (igam *kotlamošenga*), mézben is adj bőséget.

E) Tagadó igeragozás.

A cseremiszb en a tagadás az ige (verbum finitum) mellett nem egy külön változatlan tagadó szócska által (milyen a magyar *nem* és *ne*, ném. *nicht* stb. fejeztetik ki, hanem van egy saját tagadó ige, s ez veszi föl a személyragokat, idő és módjeleléseket s a tagadólag kifejezni való ige majdnem változatlanul, többnyire a pusztá igető alakjában áll utána. Tehát olyféle ige-tagadósítás van a cseremiszb en, a milyen a finn s több más altaji nyelvben van.

1) Elsőben lássuk magának a cseremiszb tagadó igének ragozását:

Praesens (indicat.)			Conjunctivus		
Egy. 1. <i>om</i>	Bbl. am		Egy. 1. <i>ešem</i>	inem	Bbl.
2. <i>od</i>	at		2. <i>ešed</i>	inet	
3. <i>og (ok)</i>	ak		3. <i>ešeže</i>	inže	
Több. 1. <i>ona</i>	ana		Több. 1. <i>ešena'</i>	inena	
2. <i>oda</i>	ada		2. <i>ešeda'</i>	ineda	
3. <i>og (ok)</i>	ak		3. <i>ešežd</i>	iništ	
			(<i>ešešt</i>)		

Praeteritum.			Imperativus.		
Egy. 1. <i>ežem</i>	Bbl. (šim	C.*) šem	Egy. 2. <i>it</i>	it	Bbl.
2. <i>ežed (ežet)</i>	šic	šec	3. <i>eže</i>	inže	
3. <i>eš</i>	iš	š, eš	Több. 2. <i>ida</i>	ida	
Több. 1. <i>ežna</i>	šina	šnä	3. <i>enešt</i>	iništ	
2. <i>ežda</i>	šida	štä			
4. <i>eš</i>	iš)	š, eš			

*) Castrén ezt ilyen különös megjegyzéssel adja: „Praeteritum indicati, praeter allatam formam usitatam (a *deläm, teläm*-féle, melyet alább 3. alatt említünk meg) etiam hanc habet flexionem negativam, a *Tatarica lingua oriunda* m: Sing. 1. *šem vac*, etc. plur. 3. *šem vazeb, eš vazeb.*“ Megvallom, ismeretlen előttünk az a tatár prototypon, melyből a *šem vac*-

Magának a tagadó igének töje tehát *e* vagy *i* volna, még pedig az *e-žem* praeteritumot tekintve az *em* praesensü igékhez csatlakoznék, s csakugyan praesense Regulynál *o*-val ejtetik, a mi az *e*-hez közelebb áll, mint a változatlan és jelentős *a* (az *-am* praes.-ben). Különb-
ben a praesensbeli *o* és a többi alakokbeli *é*, *i* közti különbség ugyanaz, mely az *ulam* (*olam* C.) vagyok és *elem*, *ilem* valék között van a gyök önhangzójára nézve. — A praesensben csak a 3. személy *og* (Cs.m.-ban *ok is*) föltetsző, hogy honnan veszi *g*, *k*-ját. Mert az *om*, *od* ugyan hasonló a *poktem*, *pokted*-hez; hanem *pokta*-ból a tagadóige 3. személyét következtetve, az csupa *a* lenne, mely az igejelentést nem tüntetné többé elé. Véleményem szerint az *og*, *ok*-nak *g*, *k*-jában 3. személyrag rejlik, a mely itt eléggé fontos is; épen úgy a megfelelő votják szürjän *uz* (*oz*)-ben a *z* nyilván 3. személyrag; az *og* tehát olyan, mintha *g* helyett a közönséges *žo*, *že* 3. személyrag volna rajta (**o-žo*, *ož*), s ez a *g* úgy látszik még közelebb áll a finn *hü(n)*-hez. Wiedemann szerint 148. l. az *ak* (= *og*, *ok*)-ban nincs „personalbezeichnung“, s egynek tartja (Votják gr. 177. l.) a votják *ug* (szürj. *og*)-gal, noha ez utóbbi 1. személyt jelent (s kétséges vajjon 3. személyt is, a votják bibliafordítók nagy zavart mutatván e tekintetben). Ámde ha az *ug*, mint hiszszük, tkp. 1. személyt jelent, a mivel annak *öj* praeterituma is egyez (*ug*, *ud*, *uz* = cser. *em*, *od*, *og*; *öj*, *öd*, *öz* = cser. *ežem*, *ežed*, *eš*), azt lehet mondani, hogy mégis személyrag van benne, ha nem is *m* alakban, de *g* alakban, hivatkozván a magy. *k* 1. személyragra (*tudok*, *tudjak*, *tudék*, *tudnék*-ban).

2) A tagadó ige után így áll a tagadosított ige:

Praesens.

Egy.	1. <i>om ul</i>	nem vagyok	<i>om pokto</i>	nem hajtok
	2. <i>od ul</i>	stb.	<i>od pokto</i>	stb.
	3. <i>og ul</i>	non est	<i>og pokto</i>	
Több.	1. <i>ona ul</i> v. <i>onal</i>		<i>ona pokto</i>	
	2. <i>oda ul</i> v. <i>odal</i>		<i>oda pokto</i>	
	3. <i>og ulep</i>		<i>og poktep</i>	

féle, akár a tagadosítás módjára akár alakjára nézve, eredhetett volna. Ezt Castrén 1845. csak úgy írhatta, hogy a *žem vac*-féle tagadó praeteritumot, mert az *ö* tárgyalta dialectusban ritkább, idegenszerűnek, s azért, mert tudva volt előtte, hogy tatár elem van a cseremiszen. tatárnak képzelte.

Praeteritum.

Egy.	1. ežem eľ	nem valék	ežem pokto	nem hajték
	2. ežet eľ	stb.	ežed „	stb.
	3. eš eľ		eš „	
Több.	1. ežna' eľ		ežna „	
	2. ežda eľ		ežda „	
	3. eš elep		eš poktep	

Conjunctivus.

Egy.	1. eňem tol	vagy pokto	nem akarok jöni	vagy
	2. eňed tol	„ pokto	hajtani, nem jönek v.	
	3. eňeže tol	„ pokto	hajtanék stb.	
Több.	1. eňena tol	„ pokto		
	2. eňeda tol	„ pokto		
	3. eňežd tol	„ pokto		

Imperativus.

Egy.	2. (tiň) it pokto	ne hajts stb.
	3. eňže pokto	
Több.	2. ida pokto	
	3. eňešt poktep.	

V.ö. Cs.m. 231. om *mi*, 232. om *ešte*, om *li*, om *kot* nem maradok, 402. om *kae*, 556. om *ket*, 640. om *sere*, 647. om *olo*, 673. om *kon-do*, 862. om *šinže* nem tudom; — 838. ot *pelešte* nem szólász; — 63. og *koč* nem eszik, 247. 866. og *tol* nem jó, 248. og *ket* nem bír, tud, 311. og *ešte*, 312. og *eňane*, 325. og *vaške*, 328. og *pokto*, 380. og *šinže* nem tudja, 567. og *šu*, 572. og *li*, 654. og *pu*, 798. og *voč* nem esik, 245. ok *küľ* nem kell, 317. ok *erňe* 319., ok *li* 409., ok *kot* nem marad, 719. ok *jü*; — 668. ona *tol* nem jövínk, 744. ona *ket* non possumus; — 573. og *ketep*, 653. ék *olep* nem mondanak; — — 238. ežem *pu*, 240. ežem *už*, 366. ežem *šu*, 431. ežem *mi*, 625. ežem *tol*, 637. ežem *ket*; — 222. ežed *olo*, 651. ežed *nal*, — 352. eš *pu*, 364. eš *voč* nem esett, 366. ež *piž*, 400. eš *tol*, 587. eš *kondo*, 591. eš *mi*; — 365. eš *julaldep* nem gyujtották, 367. eš *kučedalep* — — 566. eňeže *tol*, 635. eňeže *olo* nem mondana; — 558. it *ešte* ne csinálj, 635. it *tükale*, 648. it *nal*, 650. it *eňane*; — 662. eňže *lek* ki ne menjen, 804. eňže *puro* ne jusson bele, 840. eňže *nöre*; — 776. ida *mi* ne jöjetek; — 664. eňešt *šološtep* ne lopjanak el.

Tehát a többesi 3. személyt kivéve, az igének oly alakja áll a tagadó ige után, mely annak teljesebb vagy rövidebb tőalakjával egyenlő, s nem is kell itt más mint a tőalak, miután idő, mód, személy kifejezése mind megvan a tagadó ige. Megjegyezhetők különösen a *puro, nöre, tükale, ehane, sere, olo* teljes tőalakok, s a röviddek közül *lek* (mely *lekt* h. van), *koč* (*kočk* h.). — A többesi 3. személyben a tagadó ige után álló igető még *ep* szótaggal bővül meg, mely nyilván a többes-számot akarja kifejezni, miután az a tagadó ige 3. személyében kifejezve nincs: *og tolep*, *eš tolep*. Ha az *og tolep*-et a megfelelő finn *eivät tule*-val vetjük össze (*og tol = ei tule*), amaz olyan, mintha a finnben mondatnék *ei tule-vat*; e szerint a *tulevat*-beli *vat* megfelel a *tolep*-beli *p*-nek, mely tkp. = *v* a *vat*-ban, s mely mögöl tehát az *at* elkopott. A finn többesi 3. személybeli *vat, vät*-nek még valamivel teljesebb cseremisiz mását láttuk fent a praeteritumban: *toleve = tulivat*, tehát *ve = vat*, és a Bbl. szerinti *-ebeš* praesensalakban (l. fent. 68. l.), melyben szintén *be* a *vat* megfelelője. A többesi 3. személyben a tagadó ige után álló *-ep*-végű alakok tehát több. 3. szem.-beli praesensalakoknak tekinthetők, melyek másképen rövidültek mint az állító igeragozásbeli alakok. — Az *ep* alak nincs a conjunctivus több. 3.-ban: *ehežd tol* (nem: *tolep*), mert az *ehežd* kifejezi a több. 3. személyt; de mégis van az *ep*-alak az imperativusban, noha itt is az *ehešt*-ben a több. 3. személy ki van fejezve: *enešt poktep*; ámde hasonló kis pleonasmus van, p.o. a finn tagadó optativus és imperativusban is, hol az ige is megkapja a módjelelést, noha az a tagadó ige is megvan: *elkäätte olko* ne legyetek, *elkөөn langetko* ne essék stb.

Végre megemlíteni való, hogy a Cs.pr.-ban egyszer fordul elé: *inči žalajda* = „ne sajnáljatok“, az *inči* nyilván a.m. *inže* Bbl., vagy *ehže* R., azaz a tagadó ige imperativusának egyesszámi 3. személye; *žalajda* meg az állító imper. több. 2. személye. Itt tehát az *inči* általános negatio helyett (milyen a magy. *ne*) a személyragos imperativus előtt áll. Kár hogy a Cs.pr.-ban nem fordul elé a több. 1. személy is, hogy látnók, vajjon az is p.o. *inči žalajena*-nak képeztetnék-e.

3) A fent 75—77. ll. tárgyalt *n*-es praeteritum, miután ez voltaképen az *n*-végű nomen praeteriti s *ulam* segédigéből áll, természetesen csak úgy tétetik tagadó alakba, hogy az *ulam* vagyok segédige tagadólag mondatik. Egymás mellé teszszük itt az állító és tagadó alakokat:

Egy. 1. poktenam (hajtot-	Egy. 1. pokten omul (nem haj-
2. poktenad tam)	2. pokten odul tottam)
3. pokten	3. pokten ogul
Több. 1. pokten ulona	Több. 1. pokten onal
2. pokten uloda	2. pokten odal
3. pokten ulod	3. pokten ogulep.

A plusquamperfectum azonban csak a C. 6. szerinti (82. l.) körülírással képeztetik:

Egy. 1. pokten omul efe	Több. 1. pokten onal efe
2. „ odul efe	2. „ odal efe
3. „ ogul efe	3. „ ogulep efe.

V.ö. Cs.m.-ban 375. nören omul, 500. užon omul, 761. užon omul efe, 379. nören ogol, 588. kondon ogol, 589. mien ogol, 638. tüñemen ogol, 730. čočon ogol efe; 376. potaren ogulep; Cs.pr.-ban: puen ogol (nem adott), jodon ogol (nem kért).

A másik (Bbl. és C.) dialectusban e helyett egy *-delam*, *-delat*, *-de*, több. *-delna*, *-delda*, *-delet* (vagy *-telam* stb., C. *telim*, *-delim* stb.) végű tagadó praeteritumalak divatozik, p.o. *ištedelam* nem csináltam, *anžedelna* nem néztünk, *motelet* nem találtak stb. Első tekintetre ez majdnem török tagadó igeragozás félének látszik. De a *de*, *te* nem olyan mint az igetöt tagadósító a török *ma*, *me* szótag. Már Wiedemann is (gr. 151. l.) fölismerte a *de*, *te*-ben a tagadó „verbalnomen“-t (jobban „gerundium“-ot), melynek képzője vagy ragja csakugyan *de*, *te* (l. alább F, 1.); az ehhez hozzáadott *l*-lel, azt mondja, új igető keletkezik, melyhez a személyragok úgy járulnak, mint az állító praeteritumban.“ Ha Wiedemann ez utóbbit (t. i. a *-nam*, *-nat*, *-n* stb. praet.) nem csak annyira összevont alakban ismerte volna (ha p.o. nem csak az *n-na*, *n-da*, hanem a teljes *n-ulna*, *n-ulda*-féle alakokat ismerte volna), itt is rájöhett volna, hogy mi ezen a *te*, *de* tagadó verbalnomen-hez (gerundiumhoz) járuló *l*, hogy az nem egyéb mint az *ul-*, *il-* létigének *l*-je, s utána azért van épen *am*, *at*, mert az *ul*-nak, mint segédigének, itt praesense kell, ez pedig *ulam*, *ulat* (*ilam*, *ilat*), tehát: *ištedelam* = *ištede-'lam*, vagyok (*'lam*) a nélkül hogy csináltam (*ištede*). Ennél fogva a Bbl.-beli *ištedelam*, elemeire nézve, a finn *olen tekemittä*-vel, ellenben a Reg.-féle *ešten omul* (= nem-vagyok gemacht-habend) a finn *en ole tehnyt*-tel áll szemben.

4) Tagadó *-geč*-féle *conditionalis* (l. fent 81. l.) nem képeztek, hanem helyette a *gen* „*ha*“-val körülírt alakok (v.ö. 82. l.):

om tol gen ha nem jövök; *om tol elegen* ha nem jövök vala
od tol gen *od tol* „ (nem jöttem volna);
og tol gen stb. *og tol* „
tolon om li elegen ha nem jönék (tkp. ha nem leszek vala jött =
tolon od li „ ha nem lennék olyan a ki jött, = ha nem jönék)
tolon og li „ stb.

Az utómondatban, mint fent 82. l., az *ele*-vel körülírt *imperfectum* szerepel: *om tom ele* nem jövök vala = nem jöttem volna. V.ö. Cs.m. 673: *om kondo ele gen* — *og tol ele*.

5) Tagadó feleletekben, melyekben a kérdésből érthető ige elhagyatik, s csak a *negatio* meg a személynévmással kifejezett *subjectum* marad (v.ö. a magy. *nem én*, *nem ő*-félét), az *og*-ból és hozzájáruló személyragokból összetett sajtáságok alakok használatnak:

praesens: Egy. 1. *ogum* nem én, 2. *ogud*, 3. *ogeš*
Több. 1. *ogena* nem mi, 2. *ogeda*, 3. *ogotep*.

V.ö. Cs.m. 586. *kaed mo šogalaš* (mégye-e szántani)? *ogum* nem én. Az *ogum* tehát annyi mint: *om kae* nem megyek; de miután a *kae*-t nem akarja a felelő ismételni, maga az *og* (mely különben mint 3. személy az önálló *negatio*hoz „*nem*“ már közel áll) foglalja magában azt hogy „*og kae*“ = *nem men* (álljon itt a tőalak *men*, hogy jobban megértjük a *csereμισz*t); ez pedig mind csak *praedicatum*, s hozzá kell még a *subjectum*, mely az „*om kae*“-ből mint *m* személyrag tétetik hozzá: *og-um* = nem [men] én. Így az *ogud*, *ogeš* (š = *žo*, *že* 3. személyrag, melyet itt világosan ki kellett tenni), *ogena*, *ogeda* is világosak; csak föltetsző az *ogotep*, hogy nem **ogešt*. Ezt következőképen véljük megfejtetni. Az ige teljes kitételével így hangzanék a felelet (ezen kérdésre: *kajad mo?* mennek-e): *og kaep*. A *p* = finn *vat*, *vät*-ről szoltunk fentebb, s kell benne 3. személynévmást és többesragot látni (tehát = magy. *ők*). Már most tessék képzelni, hogy, a mint a magy. *nincsen*-t lehet többesbe tenni (*nincsenek*), úgy a „*nem*“-et is lehetne: **nemek*“; ilyen „*nemek*“-félét pedig valósággal állít előnkbe az *ogotep*-beli *ogot* (*t* többesraggal), melyhez még a *p*-t (= *f. vat*) téve, lesz: *ogotep* = **nemek-ők* (nem *ők*); röviden mondva: az *og* alatt értett teljes *praedicatum* (*og-kae*

= *nem men-) tétetik többesbe a hozzájárulandó többesi subjectum ($p = \text{ök}$) előtt.

A praeteritum, ilyen tagadó feleletekben, nem tér el a tagadó igének közönséges praeteritumától (ežem, ežet stb.), kivéve a több. 3. személyt. A praeteritumbeli tagadó felelet tehát olyan, mintha a praesensben e kérdésre: *kaed mo?* így felelnék: *om* (t. i. *om kae*, egyezően a finn tagadó felelet módjával: *menetkös? en = cser. om*, nem [megyek]). A többesi 3. személyben ugyanis *eš*-hez megint a *p* jár (*ešep*), minthogy az egyesben is használt *eš*-en se személy se többes nincs megjelölve; tehát, ha a Cs.m. 587-beli példát (*kondoš mo?* hozott-e? *eš*, nem [hoz]-ott) többesbe teszszük, a *kondeve mo?* (hoztak-e?) kérdésre így hangzanék a felelet: *ešep* (azaz: *eš kond-ep*) = nem [hoz]ott -ök = nem ök.

A conjunctívussal kellvén felelni, a tagadó ige közönséges alakjai használatnak (*eñem, eñed* stb.), a többesi 3.-ban is, mert az *eñešt* kifejezi (az *št*-ben) a megkívánt „ök“-et.

A Bbl. ezen alakokból csak az *ageš* (= ogeš R.) és *agam* (= ogum)-ot ismeri, de helyesen amazt 3-ik, emezt 1-ső személyre vonatkozólag.

6) A magy. „nincs“-nek megfelelőleg van a cseremiszbén *u'ke* (Bbl. *uke, uka*), mely egyszersmind, mint a tör. *jok*, a *nem* = német „*nein*“-t is kifejezi, v.ö. Cs.m. 585. 587.; és *uke* = nincs 169. 322. 845. 875., imperfectumban *uke ele* (mint a tör. *jok idi*) 644. 756.; meg *gen*-nel *uke-gen* különben, tkp. „ha az nincs“ (v.ö. tör. *jok-sa*) 626. 627. A török nyelvekben vannak a „megvan, van“-ra és „nincs“-re a csak praedicatumi copulának használt „est“ és „non est“-től eltérő külön szók (*bar, var, por — jok, šok*). Nincs az úgy p.o. a finnben, hol a „van, tör. *bar*“ szintűgy *on*, a „nincs“ szintűgy „*ei ole*“ által van kifejezve, mint a csak copula-féle „est“ és „non est“ (tör. *dur* és *degil*); nincs az úgy magában a cseremiszbén sem, hol a „van, tör. *bar*“ az *ulo*-val (= finn *on*) fejeztetik ki, v.ö. Cs.m. 360. 438. 448. 463. 514. 794., a miből azt lehet következtetni, hogy az *uke* sem más, mint a f. *ei ole*, votj. *övil* mása. Miért különbözik tehát az *uke* az *ogol, ogul*-tól, mely utóbbi csak a „*degil, non est*“ értelmében használtatik (s néha még e g y e s szóra vonatkozó negatio gyanánt v.ö. 616. 623. 624)? Hogy talán tatár eredetű, mint Wied. hiszi, nem valószínű; mert akkor a nyelv a „*bar* van“-ot is átvette volna. Valószínűbb az, hogy, miután a cseremiszbén a tör. „*dur, est*“

ki sem fejeztetik, a miért aztán a „*bar*, van“-ra elég az *ulo*, a negatív *ogol*, *ogul* (= *degil*, non est) nem látszott egyszersmind elég nyomatékosnak a „*jok*, nincs“ kifejezésére; kapott tehát még egy nyomatékosító járulékot, mely mindenképen a finn, tagadóított igékhez járulható *kaan*, *kään*-nek felelhetett meg, úgy hogy *uke* valóban = finn *ei olékaan* (*olekkaan*) volna, s így taglalódnék: *u-ke*, ebből: **ogul-ke* (*oul-ke*, *ou'ke*), *u-ke*, v.ö. p.o. *tumbakerak* e h. *tumbalke-
rak*, *šengak* e h. *šengalk* stb.

F) A tagadó igeragozáshoz tartozó gerundiumok (s néhány tagadó igenév).

1) A fent 86. l. tárgyalt *en*-végű gerundiumnak megfelel a tagadó *-te*, *-de*-végű gerundium, melynek jelentése még kissé tovább terjed, úgy hogy a *meg*-gerundiumnak is ellenében áll (kivált ha *ok* nyomatékosító particula járul hozzá: *-teok*, *-deok* vagy *-tok*, *-dok*). V.ö. Cs.m. 553. *mu'de* nem találván, 554. *kotte* (*kot-te*) nem maradván, 555. *jotte* (*jot-te*) nem kérdezve, *jottok* (*jotte-ok*) nem kérdezvén, 551. *purdok* (*purde-ok*) nem térvén be, *šitte* (e h. *šič-te*, *šinš-te*) nem ülve, 559. *šinžede* nem tudván, *li'de*, *li'dok* nem levén; a Cs.pr.-ban: *šinzi'de* nem tudván, *carne'de* ok meg nem szünve, szüntelen, *užede* nem látva, *kalasede* nem mondva, *lüdö'de* nem félve. A Bbl.-ban: *pute* nem adván, *mote* (= *mude* R.), *mušte* v. *muškede* nem mosván, *jate* (= *jotte* R.) stb.

Már Wiedemann (126. l.) helyesen fölismerte, hogy ezen alak „kétség nélkül egy verbalnomen abessivusa vagy caritivusa, mi-lyen a nyugati finn nyelvekben van, p.o. esztül *sömata*, *jomata*, finnül *syömättäh*, *juomatah* (*syömättä*, *juomutta*) = cser. *karte*, *jute* nicht gegessen, getrunken habend, ohne gegessen, getrunken zu haben; látszik tehát, hogy ez alak tkp. csak egy, csak az igetőből (verbalwurzeln) álló névszónak caritivusa.“ Helyes mindenesetre az, hogy a *te*, *de* alak egy igenév casusa, mert látjuk, hogy valószínű gerundium; hanem hogy az igenév maga a puszta igető legyen, bár az a látszat van is, mégsem hihetjük. Könnyen meg is találhatjuk azon igenévet, mely mégsem a puszta igetővel egyenlő. Fentebb (90. l.) láttuk, hogy a *te*, *de*-nek megfelelő állítólagos *en* gerundium egy a finn *te*-végű igenévnek megfelelő cseremiszi igenévből eredt, melynek tehát a vége szintén *te*, s előtte ezen *te*-nek eredetileg az igető végönhangzója van. Ezen *te*-végű igenévhez, p.o. *poktote* hoz, a

modalis *n* járulván, az így keletkező **poktoten* aztán *poktoen*, *pokten* lett, azaz az igenév képzőjebeli *e g y s z e r ü* (nem kettős) *t*, kiesett két önhangzó közül, mint az *aš*-infinitivusban hasonlóképen *e g y s z e r ü t*-hang esett ki (*poktotaš*, *pokto'aš*, *poktaš*). Ha ellenben a *te*-képzőjü igenévhez, tagadó gerundium képzésére, a *caritivusi te*, *de* (= finn *ta*, *tah*; l. NyK. III, 448. 454. *dene* alatt; a Cs. pr.-ban előfordul *sulukte* büntelen, bűn nélkül) járul, lesz p.o. a **poktote* igenév *poktotete*; ez az alak legtermészetesebben úgy rövidült, hogy a *-te* igenévképző önhangzója kiszorult: *poktot'te*, s íme már nem egyszerű *t*, hanem *k e t t ő s t t* áll vala két önhangzó között, s ez nem tűnhetett úgy el mint az *e g y e s t*-hang. Minden változás, melynek még alája eshetett, az volt, hogy egyszerű *t*-vé lett (mert a cser. most nem szereti a kettős mássalhangzókat), de mindenestre sokkal jobban, mint mikor az egyes *t*-hang két önhangzó közt eltűnt az *aš* inf.-ban s az *en*-gerundiumban; s ezenkívül, a hol az igető végönhangzója előtte megmaradt, ezen egyszerű *t* (legalább R.-nál) *d*-vé lágyul, de egészen nem tud eltűnni, mert eléggé érezhető a *caritivusi* jelentés is a *te* v. *de*-ben. Tehát *li'de* (Bbl. *lite*, eredetibb *litte*, *litete* helyett) csak abban, hogy egyáltalában megmaradt a *t*-hangja (*d*), visszatükrözi mind a benne lappangóte igenévképző, mind a *te* *caritivusi* rag *t*-jét.

2) A *te*, *de* tagadó gerundiumhoz Reguly még *geče*-t is tesz, észrevehető jelentési különbség nélkül: Cs.m. 554. *kotte-geče* (*kotte* mellett), 557. *kanade-geče* pihenés nélkül (*kanade* meg nem pihenve), 558. *šüdödegeče* meghagyás[om] nélkül (csináld meg). Az utóbbi példát némileg lehetne conditionalis mondatnak értelmezni: „ha nem parancsol[om] v. parancsolt[am]“, úgy hogy a *geče* = **ulgeče* (Bbl. *ulgece*) lehetne, az összetételben elvesztvén *l*-jét: *šüdöde-ulgeče*, (-*de'lgče*, *degeče*), szószerint: „ha parancsolat-nélkül volna“ = „nem levén parancsolat, v. meg nem levén parancsolva.“ Aztán a többi példában *kottegeče*, *kanadegeče* a *geče* tképi jelentése elhomályosult volna, a mi ugyan lehetséges, de mégsem merjük bizonyosnak állítani az egész mágyarázatot.

3) Látszólag csak a tagadó *te*, *de* közvetítésével képeztetnek Regulynál is tagadó igenevek *mo*, *me* képzővel, és *-maš* képzővel. Szintígy a Bbl.-ban és rendszeren a kazáni gr.-ban a *ma* (= *mo*, *me*) igenév. Reguly azt mondja, hogy az állítólagos *tolmaš*, *poktomaš* tagadólag lesz *toldomaš*, *poktudomaš* (casusai: *toldomašte*, *toldo-*

mašeš, toldomaške, toldomašgeč), s ezt a példát is adja: *meman mi'temaške kaeve* oda mentek, hová mi nem megyünk (tkp. a mi nem-menésünkre mentek, v.ö. a *maš* ilyen concret jelentésére nézve Cs.m. 475. *čočaškem*: születésemre = születő helyemre, ilemaškem: lakóhelyemre). Továbbá, azt mondja, *tolmo, poktumo* igenév tagadólag lesz *toldomo, poktudomo* s ezt a tagadó alakot adja Cs.m. 601. *lidemem* kodom = mikor nem vagyok (v.ö. fent D, 3, f. alatt). A Cs.pr.-ban előfordul: *joraltedeme non amatus*, gyűlölt; *vožlotodomon* nem szégyenelve; v.ö. Bbl.-ban: *pāledema* (unerkannt), *siredema non scriptus*, *muštema non lotus* (ungewaschen), *puđurgedema* unzerbrochen; a kazáni gram. p.o. *kičalema amil* „*quaesitus non sum*“ helyett ezt is mondja: *kičaledema ilam* „*non-quaesitus sum.*“ Végre még föl kell itt hoznunk a III, 426. említett ilyenmő szókat: *koldomo* nem halló (süket), *küďömö* éretlen, *küďömö* kelleetlen, *temdeme* telhetetlen, *vožuldomo* nem szégyenlő (szemtelen).

Tudván hogy mi tkp. a *te, de*-alak, hogy az gerundium (egy igenév casusa) és korántsem negatív igető, arról, hogy ezen *toldomo, küďömö* stb. alakokban a *mo, me* igenévképző a *te, de*-végű negatív igetőhöz járulna, szó sem lehet. Az sem valószínű, hogy a *te, de* és a *mo, me* között a közvetítő segédigének *l*-je veszett volna el, úgy hogy ezek mintegy az *ištede-lam* praeteritum (98. l.) módjára körülírt alakok volnának, p.o. *toldomo* c.h. *toldo-lmo, toldo-ulmo*, mert nem látjuk okát vagy szükségét, hogy az *l* itt elmaradjon. A legyszerűbb magyarázat az, hogy: a mint a finnben *ma, mü*-végű igenévből képeztetik egyrészt a caritívus raggal *-matta, mätti*-végű tagadó gerundium, másrészt megint *toma, tömä* fosztó névképzővel *-mattoma, mättömä*-végű tagadó igenév, mely a magyar *-atlan, etlen* (p.o. ismeretlen, tudatlan)-félének felel meg, — úgy a cseremiszből is a *te*-végű igenévtől képeztetik egyrészt a caritívus raggal *te, de* (**tte, tete* helyett)-végű tagadó gerundium, másrészt *teme, deme* (*domo* stb., l. III, 426.) fosztó névképzővel egy *teme, deme*-végű (eredeti *tteme, teteme* helyett való) tagadó igenév. Ennek képződésében az alap-igenév (nomen actionis) képzője ugyanazon hangtani helyzetben levén, mint a caritív raggal készülő tagadó gerundiumban, itt sem lehet már az alapigenév (a *te*-féle nomen actionis) képzőjét megkülönböztetve kivenni, s itt is az a látszat van, hogy a fosztó névképző (*teme, deme* stb.) közvetlen az igetőhöz járult. Ezen *teme, deme*-féle igenév pedig érték szerint igen is a *mo, me* (*ma*) állítóla-

gos igenévnék állhat ellenében : joraltedeme, tkp. szeretet nélkül való, igen is lehet = non-amatus ; de szintúgy lehet activ jelentéssel is : koldomo = hallatlan, tkp. hallás nélkül való (*kolte-teme) = nem halló ; s többnyire mind ezeket igen jól lehet magy.atlan-félékkel fordítani : küdőmő éretlen, küdőmő kelletlen, muštema mosatlan (kéz) ; vožuldomo szégyenletlen stb.

A mi pedig az állítólagos maš-végű igenévnék megfelelő tagadó -domaš-félét illeti, megvallom nagyon úgy látszik, mintha csak az imént tárgyalt -domo-féle igenévnék a mo-igenévhöz való látszólagos származási viszonya indította volna annak képzésére a grammatikusokat (értve itt magát Regulyt is). Mert maga Reguly is, a Cs.m. 559.-re vonatkozó egy jegyzetben megint eltagadja a -demaš alakot („šinžedemašte nem mondható, a šinžede helyett“), s mindenestre föltetsző, hogy nem igen hoz példát, melyben a -domaš mint valószínű nomen actionis negativum fordulna elé ; a Bbl.-ban is csak egy van : inañedemaš „unglaube“ (das nicht-glauben). De vegyük csak szemügyre az egy R.-féle mitemaš példát, mely őt az illető toldomaš, poktudomaš alakok fölállítására alkalmasint indította is (mert a tol és pokto igéket használja rendesen mintagékeknek). Ezen mitemaš concret jelentésű : oda-nem-menő hely (hely, hova nem mennek) és analog állítólagos alak volna : čočmaš születőhely, ilemaš lakóhely. De kérdés vajjon ezek nem különböznek-e a nomen actionis-féle maš-végűektől (III, 429 — a hol még fölhoztuk a čočmaš, ilemaš-t is) ; születő, lakó hely különben čočmo ver, ileme ver volna, s meg lehet, hogy a kérdéses čočmaš, ilemaš nem a čočmaš születés, actio nascendi, ilemaš élet, lakás, actio vivendi v. habitandi, hanem a čočmo, ileme-től aš képzővel (III, 426.) származó külön névszók, melyek e szerint „a születésre (čočmo), lakásra (ileme) vonatkozó valamit“ jelentenek, tehát akár „születő, lakó helyet“ is jelenthetnek. Aztán a mitemaš épen úgy volna miteme menetlen, járatlan-nak aš képzőjű származéka, szintén „miteme ver“ értelmében. Ezt annyival inkább hihetjük, mert jorдомо éretlen (semmit-érő) mellett s tőle értelmileg alig különbözve van : jordomaš ; küdőmő kelletlen mellett küdőmaš. Így tehát a čočmaš, ilemaš, mitemaš (születő, lakó, odanemjáró hely) szokat kiveszszük a többi maš képzőjű, valószínű nomen actionis-féle szókból, s egyszersmind egy a mitemaš alapján és analogiájára képezhető nomen actionis negativum jogosult létezését tagadjuk.

A „*Cseremisiz mondatok*“-ban (III, 99—139. ll.), a melyekre oly gyakran mint példatárunkra hivatkozunk, részint a cseremisiz szövegben, részint a fordításban, következőket lehet megigazítani:

Cs.m.	48.	tartott	<i>h. olv.</i>	tart
"	85.	adott	" "	adtál
"	114.	fekszik	" "	feküdt
"	57.	vorugemen	" "	vorugemem
"	293.	šongěšta	" "	čongěšta
"	557.	ešte	" "	ešta
"	558.	šüdögeče	" "	šüdödegeče
"	592.	palečen	" "	palešem
"	617.	pum	" "	puen
"	775.	harmincz	" "	húsz
"	793.	šüdöšön	" "	šüdöšöm
"	683. 684.	kérdi	" "	kérdezte.

BUDENZ JÓZSEF.